

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»

Рішенням засідання кафедри педагогіки,
психології та менеджменту

Протокол № 6 від 08.05. 2026р.

завідувач кафедри

ЮЛІЯ ГЕРАСИМЕНКО

підпис

**«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА
ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО
ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ»**

**Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня «магістр»**

Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 Психологія
Освітньо-професійна програма «Психологія»

Здобувачка вищої освіти
групи ПС-24-11-зМ

ПЕТРИЧЕНКО Оксана Михайлівна

(підпис)

Науковий керівник
кандидатка психологічних наук,
доцентка

КУЩЕНКО Ірина Вікторівна

(підпис)

Біла Церква 2026

Протокол аналізу звіту подібності

Заявляю, що я ознайомився (-лась) з Повним звітом подібності, який був згенерований Системою виявлення і запобігання щодо роботи:

Автор: ПЕТРИЧЕНКО Оксана Михайлівна, група ПС-24-11-зМ

Назва: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Керівник: КУЩЕНКО Ірина Вікторівна

Підрозділ: Bila Tserkva institute of continuous professional education

Коефіцієнт подібності 1: 17.04%

Мікропробіли: 2

Заміна букв: 0

Інтервали: 0

Після аналізу Звіту подібності констатую наступне:

Запозичення, виявлені в роботі є законними і не є плагіатом. Рівень подібності не перевищує допустимої межі. Таким чином робота незалежна і приймається.

Запозичення не є плагіатом, але перевищено граничне значення рівня подібностей. Таким чином робота повертається на доопрацювання.

Виявлено запозичення і плагіат або навмисні текстові спотворення (маніпуляції), як передбачувані спроби укриття плагіату, які роблять роботу невідповідною вимогам законодавства (Ст. 26. ЗУ Про фахову передвищу освіту, пункт 3.1, Ст. 42. ЗУ Про освіту) та вимог НАЗЯВО (Критерій 5), а також кодексу етики і процедурам. Таким чином робота не приймається.

Висновок:

Відсоток оригінальності за системою Strike Plagiarism 17,04% відповідає встановленим вимогам. Високий рівень оригінальності. Допускається до захисту/рецензування.

Дата 08.05.2026 р.

Відповідальний за антиплагіатну технічну експертизу у Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України:

Підпис _____

психодіагностичного тестування та впровадження тренінгових програм.

Перелік питань, які потрібно розробити: здійснити комплексний теоретико-методологічний аналіз дослідження психологічних механізмів девіацій у дітей середнього підліткового віку, схарактеризувати психологічну характеристику дітей середнього підліткового віку як передумову виникнення поведінкових відхилень та підходи до визначення сутності девіантної поведінки, обґрунтувати детермінацію та психологічні характеристики основних форм девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку; дослідити індивідуально-психологічні чинники девіантної поведінки у дітей середнього підліткового віку; розробити та апробувати модель психолого-педагогічної превенції поведінкових девіацій у підлітковому середовищі та оцінити її результативність; проаналізувати ефективності впровадженої корекційно-профілактичної програми.

Консультанти розділів роботи

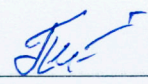
Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Кущенко І.В., кандидатка психологічних наук, доцентка	09.01.2026	09.01.2026
2	Кущенко І.В., кандидатка психологічних наук, доцентка	10.02.2026	10.02.2026
3	Кущенко І.В., кандидатка психологічних наук, доцентка	17.03.2026	17.03.2026

Дата видачі завдання 09.01.2026 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

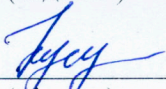
№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Узгодження теми, складання змісту	січень	Виконано
2.	Вивчення літературних джерел	січень	Виконано
3.	Збирання матеріалу в ліцеї	січень	Виконано
4.	Обробка матеріалу	січень	Виконано
5.	Виконання розділу 1	лютий	Виконано
6.	Виконання розділу 2	березень	Виконано
7.	Виконання розділу 3	квітень	Виконано
8.	Формулювання висновків	квітень	Виконано
9.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	квітень	Виконано
10.	Подання роботи на кафедру	травень	Виконано

Здобувачка освіти

 (підпис)

Оксана ПЕТРИЧЕНКО

Керівник роботи

 (підпис)

Ірина КУЩЕНКО

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ» НАПН УКРАЇНИ
ПЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

ВІДГУК
наукового керівника на кваліфікаційну роботу здобувачки вищої освіти
другого (магістерського) рівня

Петриченко Оксани Михайлівни

за темою:

«Психологічні особливості формування та прояву девіантної поведінки у дітей
середнього підліткового віку»

Актуальність даної теми полягає у необхідності пошуку дієвих психологічних інструментів для раннього виявлення та профілактики поведінкових відхилень у підлітків 12-15 років. В умовах сучасних соціальних викликів розуміння індивідуально-психологічних чинників девіацій є критично важливим для забезпечення психічного здоров'я молоді та стабільності освітнього процесу.

У кваліфікаційній роботі магістра здобувачка продемонструвала належну наукову підготовку та здатність до проведення самостійного психологічного дослідження. Авторка виявила уміння аналізувати наукову літературу, критично оцінювати різні підходи до проблеми девіантної поведінки та систематизувати отриману інформацію. Магістрантка успішно опанувала комплекс діагностичних методик, адекватних меті дослідження, та навчилася інтерпретувати отримані емпіричні дані. У роботі вдало поєднано теоретичні напрацювання з практичними рекомендаціями, а розроблена програма профілактики свідчить про вміння втілювати наукові ідеї у реальну психолого-педагогічну практику. Матеріал викладено логічно та послідовно.

Протягом роботи над дослідженням здобувачці було рекомендовано звернути увагу на використання більш сучасних джерел, виданих за останні п'ять років. Також потребував додаткового редагування стиль оформлення

деяких таблиць та графічних матеріалів у другому розділі. Зазначені недоліки були переважно усунуті, проте їх наявність на етапі підготовки вплинула на фінальну оцінку.

Робота виконана магістрантом самостійно. За результатами перевірки системою StrikePlagiarism рівень оригінальності тексту становить 82,96%, що відповідає встановленим вимогам.

Вважаємо, що кваліфікаційна робота Петриченко О.М. розкрита на належному теоретичному та практичному рівнях, містить елементи наукової новизни, оформлена згідно встановлених вимог та рекомендується до захисту на засіданні екзаменаційної комісії. Кваліфікаційна робота заслуговує 90 балів (оцінка ECTS, оцінка за національною шкалою).

Науковий керівник:

К. Паскал. П., доцент

(посада, науковий ступінь, вчене звання)

Гусь

(підпис)

Гуцешко Т.В.

(ініціали та прізвище)

М.П.

Дата 04.05.2026

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 99 сторінок 4 рисунки, 5 таблиць, 4 додатки, 49 літературних джерел.

Мета дослідження: виявити, проаналізувати та емпірично дослідити за допомогою психологічних методик індивідуально-психологічні чинники девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку.

Об'єкт дослідження: психологічні особливості підлітків.

Предмет дослідження: індивідуально-психологічні чинники девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку.

У кваліфікаційній роботі магістра розглядається психологічні особливості формування та прояву девіантної поведінки у дітей середнього підліткового віку. Визначено теоретичні підходи до вивчення девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку. З'ясовано психологічні чинники, що впливають на формування девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку. Проаналізовано результати діагностики та встановлено індивідуально-психологічні чинники девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку. Розроблено та впроваджено програму профілактики девіантної поведінки у дітей середнього підліткового віку.

Основні методи дослідження: для реалізації поставленої мети та завдань використовуємо теоретичний аналіз наукової літератури, що забезпечило розгляд загальних теоретичних питань з проблеми дослідження для порівняння, зіставлення, узагальнення одержаної інформації з метою визначення основних ідей і понять з досліджуваної проблеми; емпіричні методи (анкетування, опитування, спостереження, тестування); статистична обробка даних.

Експериментальна база дослідження: Сквирський академічний ліцей Сквирської міської ради Київської області. В експериментальному дослідженні брали участь 50 осіб віком 15-16 років.

Основний науковий результат роботи полягає у наступному: кваліфікаційна робота присвячена розкриттю проблеми психологічних

особливостей формування та прояву девіантної поведінки у дітей середнього підліткового віку. У роботі висвітлено сутність та зміст поняття девіантної поведінки у різних наукових підходах, проаналізовано особливості розвитку та прояву девіантної поведінки у середньому підлітковому віці, а також окреслено психологічні характеристики основних форм девіантної поведінки підлітків. Встановлено, що причини, які впливають на прояв девіантної поведінки у підлітків, діють не ізольовано одна від одної, а в тісній взаємодії. Разом з тим психолого-педагогічні умови, в яких знаходиться підліток (сім'я, школа, найближче оточення ровесників тощо), можуть впливати на специфіку і особливості розвитку особистості дитини, спрямованість її поведінки.

Гіпотеза дослідження, що ймовірно раннє діагностування певних характеристик підлітка дозволить виявити індивідуально-психологічні чинники девіантної поведінки підлітків та організувати ефективну профілактичну роботу, підтвердилась.

Ключові слова: девіантна поведінка, діти середнього підліткового віку, детермінація, тривожність, локус контролю, психологічні особливості, чинники девіантної поведінки, профілактична робота.

ABSTRACT

Master's Thesis: 99 pages, 4 figures, 5 tables, 4 appendices, 49 literary sources.

Purpose of the study: to identify, analyze and empirically investigate using psychological methods the individual psychological factors of deviant behavior of children of middle adolescence.

Object of the study: psychological characteristics of adolescents.

Subject of the study: individual psychological factors of deviant behavior of children of middle adolescence. The master's thesis examines the psychological features of the formation and manifestation of deviant behavior in children of middle adolescence. Theoretical approaches to the study of deviant behavior of children of middle adolescence are determined. Psychological factors that influence the formation of deviant behavior of children of middle adolescence are clarified. The results of the diagnosis are analyzed and individual psychological factors of deviant behavior of children of middle adolescence are established. A program for the prevention of deviant behavior in children of middle adolescence is developed and implemented.

Basic research methods: To implement the set goal and objectives, we use theoretical analysis of scientific literature, which provided consideration of general theoretical issues on the research problem for comparison, comparison, generalization of the information obtained in order to determine the main ideas and concepts on the problem under study; empirical methods (questionnaire, survey, observation, testing); statistical data processing.

Experimental base of the study: Skvir Academic Lyceum of Skvir City Council of Kyiv region. 50 people aged 15-16 years participated in the experimental study.

The main scientific result of the work is as follows: the qualification work is devoted to revealing the problem of psychological features of the formation and manifestation of deviant behavior in children of middle adolescence. The work highlights the essence and content of the concept of deviant behavior in various scientific approaches, analyzes the features of the development and manifestation of

deviant behavior in middle adolescence, and also outlines the psychological characteristics of the main forms of deviant behavior of adolescents. It has been established that the reasons that influence the manifestation of deviant behavior in adolescents do not act in isolation from each other, but in close interaction. At the same time, the psychological and pedagogical conditions in which the teenager is located (family, school, the closest environment of peers, etc.) can affect the specifics and features of the child's personality development, the direction of his behavior.

The hypothesis of the study that it is likely that early diagnosis of certain characteristics of a teenager will allow to identify individual psychological factors of deviant behavior of adolescents and organize effective preventive work was confirmed.

Keywords: deviant behavior, middle-adolescent children, determination, anxiety, locus of control, psychological characteristics, factors of deviant behavior, preventive work.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ДЕВІАЦІЙ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ.....	16
1.1. Психологічна характеристика дітей середнього підліткового віку як передумова виникнення поведінкових відхилень.....	16
1.2. Теоретико-методологічні підходи до визначення сутності девіантної поведінки.....	19
1.3. Детермінація та психологічні характеристики основних форм девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку	23
Висновки до розділу 1	32
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ.....	34
2.1. Організація та методики проведення дослідження.....	34
2.2. Інтерпретація результатів емпіричного дослідження індивідуально-психологічних детермінант девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку.....	38
2.3. Дослідження соціального статусу та рівнів готовності до девіантної поведінки	48
Висновки до розділу 2.....	50
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРЕВЕНЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В СЕРЕДНЬОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	53
3.1. Теоретико-методичне обґрунтування технологій превенції девіантної поведінки підлітків	53
3.2. Реалізація моделі психолого-педагогічної превенції поведінкових девіацій у підлітковому середовищі	60
3.3. Аналіз ефективності впровадженої корекційно-профілактичної програми.....	64
Висновки до розділу 3.....	66
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що девіантна поведінка особистості взагалі та дітей середнього підліткового віку зокрема – це складне та виняткове психологічне явище, що потребує особливої уваги до вивчення причин його виникнення та психологічних механізмів формування.

Підлітковий вік – це складний і відповідальний період переходу від дитинства до дорослості, становлення особистості, формування основних рис характеру, світогляду, системи цінностей тощо. Велика кількість дітей середнього підліткового віку неуспішно долає труднощі цього вікового етапу та демонструє девіантну поведінку, яка проявляється у відхиленні від загальноприйнятих соціальних норм та правил. Хоча проблема девіантної поведінки підлітків привертала і привертає увагу багатьох дослідників в різних галузях науки (соціології, психології, медицини, педагогіки, кримінології тощо), на сьогодні не знайдено остаточного рішення щодо питання подолання проблеми поведінкових відхилень у підлітковому віці, а стратегії запобігання порушенням загальноприйнятих норм у середовищі тинейджерів наразі не демонструють вичерпної ефективності. Проблема невпинно загострюється, оскільки кількість девіантних підлітків не припиняє зростати.

На формування девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку впливають різні детермінанти: соціально-психологічні, соціально-економічні, морально-психологічні, індивідуально-психологічні. Окрім того, сучасне суспільство отримує нові виклики (кібербулінг, комп'ютерні ігри, соціальні мережі, підліткові угруповання із завданнями небезпечного типу «Зникни на 48 годин», «Собачий кайф», «Тихий дім» тощо), які сприяють розвитку незнайомих спеціалістам форм девіантної поведінки, а вивчення такої поведінки підлітків, допомагає розробляти ефективні стратегії превенції та адаптуватися до змін.

Також вагомою причиною такої кризової ситуації з девіацією є наслідки спочатку восьми років гібридної війни, а тепер вже чотирьох років повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну: діти середнього підліткового віку по-різному реагують на всі страшні реалії війни. Війна в Україні має значний вплив на психічне та фізичне здоров'я підлітків, які втрачають близьких, травмуються, отримують стрес, переживають невизначеність тощо. Безперечно, розуміння психологічних характеристик девіантної поведінки підлітків вимагає такого підходу, що враховує і внутрішні, і зовнішні детермінанти, а також дозволить розробити ефективні стратегії виявлення та превенції такої поведінки.

Дослідження феномену девіантної поведінки серед підлітків привертає увагу багатьох науковців, тому в сучасній психологічній літературі зазначеній проблемі приділяється значна увага. Серед тих, хто вносить значний вклад у цю сферу, є такі фахівці, як М. Алемаскін, І. Дьомін, О. Киричук, А. Кочетов, І. Лисенко, В. Оржеховська, М. Фіцула, С. Яковенко та ін. Їхні роботи не лише розкривають природу девіантної поведінки, але й пропонують шляхи запобігання та розв'язання конфліктних ситуацій з підлітками.

У науковому доробку С. Белічева, Л. Зюбіної, М. Максимової детально розглянуто причини формування поведінкових порушень у дитячому та підлітковому віці. Вони розглядають психологічні аспекти підлітків, які демонструють відхилення в поведінці, і обґрунтовують систему заходів, спрямованих на психолого-педагогічне виправлення та подолання деструктивних звичок у підлітків. Безпосередній аналіз девіантної поведінки підлітків перебуває у центрі наукової уваги О.Коновалової, І.Льїнського, Т.Титаренко. Механізми формування особистості неповнолітніх правопорушників вивчали С.Клімов та І.Макшанцева, а С.Агарков досліджував процес формування девіантної особистості.

Загальні засади запобігання девіантній поведінці серед молоді отримали ґрунтовне та комплексне висвітлення у працях таких науковців, як, Л. Квасниця, В. Приходько, Т. Стрибулевич та ін.; засоби корекції та перевиховання підлітків

з девіантною поведінкою (Т. Андронюк, М. Архангельський, Л. Буєва, С. Немченко, Т. Окушко, С. Татарова, Г. Товканець); соціокультурні фактори і засоби профілактики девіантної поведінки підлітків у різних освітніх установах (В. Бабич, О. Ворона, Т. Каткова, Л. Коноваленко, Н. Рачова, Л. Туріщева, Ю. Шайко) [37].

Необхідність комплексного та індивідуалізованого підходу до роботи з дітьми середнього підліткового віку, схильними до девіантної поведінки, залишається актуальною та вимагає подальшого поглибленого вивчення. Зважаючи на актуальність проблеми, була обрана тема кваліфікаційної роботи: «Психологічні особливості формування та прояву девіантної поведінки у дітей середнього підліткового віку».

Мета дослідження: виявити, проаналізувати та емпірично дослідити за допомогою психологічних методик індивідуально-психологічні чинники девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку.

Для реалізації поставленої мети визначено наступні **завдання дослідження:**

1. Визначити теоретичні підходи до вивчення девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку.
2. З'ясувати психологічні чинники, що впливають на формування девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку.
3. Проаналізувати результати діагностики та встановити індивідуально-психологічні чинники девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку.
4. Розробити та впровадити програму профілактики девіантної поведінки у дітей середнього підліткового віку.

Об'єкт дослідження: психологічні особливості підлітків.

Предмет дослідження: індивідуально-психологічні чинники девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку.

Гіпотеза дослідження: раннє діагностування певних характеристик підлітка дозволить виявити індивідуально-психологічні чинники девіантної поведінки підлітків та організувати ефективну профілактичну роботу.

Досягнення визначеної мети та реалізація дослідницьких завдань забезпечувалися через використання цілісної системи **методів**:

вивчення та аналіз фахової літератури, що забезпечили можливість систематизувати підходи до проблеми, порівняти погляди різних авторів та узагальнити ключові поняття й ідеї дослідження;

діагностичний інструментарій (анкетування, опитування, спостереження, тестування).

статистична обробка даних.

Практичне значення: результати дослідження можуть бути використані практичними психологами закладів загальної середньої освіти для проведення групових та індивідуальних занять з учнями 8-9 класів, схильними до девіантної поведінки, та розроблення власних тренінгових програм; соціальними педагогами для організації профілактичної роботи для підлітків, які перебувають на шкільному обліку; класними керівниками зазначених вище класів для розуміння психологічних причин поведінки підлітків та вибору ефективного стилю спілкування для зняття напруги в колективі; батьками для отримання рекомендацій щодо методів комунікації з дитиною в кризовий період; адміністрацією закладів загальної середньої освіти для створення безпечного освітнього середовища та розробки стратегії виховної роботи школи. Результати апробації програми психолого-педагогічної профілактики девіантної поведінки у дітей середнього підліткового віку доводять, що запропоновані методи дійсно працюють у реальних умовах сучасної школи.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Структура роботи включає вступ, три розділи, дев'ять підрозділів, висновки, список використаних джерел, додатки. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 99 сторінок, 4 додатки. Список використаних джерел складається з 49 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ДЕВІАЦІЙ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1. Психологічна характеристика дітей середнього підліткового віку як передумова виникнення поведінкових відхилень

Девіантна поведінка дітей середнього підліткового віку є предметом серйозної уваги не тільки науковців, а й практичних психологів, педагогів та батьків. Якщо вчасно не вжити заходів для корекції такої поведінки, вона може мати серйозні наслідки як для особистості, так і для суспільства, оскільки з віком ці прояви можуть ставати більш глибокими та жорсткими. Питання девіантної поведінки є складним і багатогранним. Зазвичай, її виникнення зумовлене комплексом взаємопов'язаних факторів. Водночас, особливості психологічного розвитку самої молодшої людини також розглядаються як ключовий фактор.

Визначення меж підліткового віку, який є перехідним містком до дорослості, залишається предметом дискусій у психології. Це відображено у розмаїтті назв періоду: пубертат, старший шкільний вік, отроцтво тощо. Офіційна позиція ООН окреслює цей етап віковими рамками від 10 до 19 років. Хронологічно його структурують на молодший підлітковий (10–12 років), середній (13–17 років) та старший етапи, останній з яких часто ідентифікують як юність.

Підлітки мають підвищену емоційну чутливість та імпульсивність, що може бути пов'язано з фізіологічними змінами. У цей час активно розвиваються аналітичні здібності та здатність до абстрактного мислення. Основною рисою психологічного розвитку підлітків є формування їхньої самосвідомості. Вони активно шукають відповіді на питання про те, хто вони є, та намагаються

зрозуміти свої можливості. Важливим аспектом є формування почуття приналежності до соціальної групи, що впливає на їхні етичні цінності та оцінки.

Психологічні особливості підліткового віку психолог А. Петровський, назвав «підлітковим комплексом» [23]. Зміст «підліткового комплексу» розкривається через низку суперечливих проявів: від надмірної вразливості до критики своєї зовнішності до вираженої самовпевненості в міжособистісній комунікації та категоричності суджень. Характерною особливістю цього періоду є амбівалентність рис: поєднання чуйності із зухвалістю, сором'язливості з розкутістю, а прагнення до соціального схвалення — з активним протестом проти авторитетів та загальноприйнятих норм. Нерідко інтелектуальне мудрування межує з емоційним фантазуванням [23]. При цьому гендерна специфіка емоційної нестабільності виявляється у часових розбіжностях: її пік у хлопців спостерігається в 11–13 років, тоді як у дівчат — у 13–15 років

Молоді люди часто виявляють бажання виглядати та поводитися як дорослі. Вони прагнуть отримати більше прав та можливостей, намагаючись наслідувати поведінку дорослих, старших однолітків або тих, хто досяг певних успіхів. Зміни, що відбуваються в психологічному розвитку підлітків, можуть призводити до конфліктів у їхніх стосунках з дорослими. Іноді це проявляється у негативних формах поведінки, таких як грубість або впертість. Підлітки прагнуть, щоб їхні думки, бажання та емоції були враховані, і вони негативно реагують на недовіру, байдужість, насмішки або повчання, особливо в присутності їхніх друзів.

У період підліткового віку молода людина починає по-новому усвідомлювати свої зв'язки з сім'єю. Прагнення до самоідентифікації викликає бажання відокремитися від звичного оточення, зокрема від близьких родичів. Це відокремлення часто проявляється у формі опору до будь-яких порад, думок чи почуттів з боку рідних. Проте, проблема полягає в тому, що підліток ще не готовий до повної самостійності та усвідомлення власного "Я".

Зміни, що відбуваються в соціальному та психологічному розвитку підлітків, суттєво впливають на їхню поведінку. Це призводить до виникнення типових для цього віку моделей поведінки, які можна охарактеризувати як реакції на взаємодію з навколишнім світом, що є характерними для підліткового періоду. Такі дії можуть перерости у хронічні порушення соціальних норм, стати етапом формування сталої девіантної спрямованості особистості.

Серед специфічних поведінкових проявів, характерних для підліткового віку, А. Лобанова та С. Калашнікова виокремлюють низку типових реакцій. Передусім, це реакція емансипації, що виражається у прагненні до автономії, протесті проти надмірної опіки дорослих та бажанні самоствердитися як незалежна особистість. Цей процес тісно пов'язаний із реакцією групування, оскільки саме в неформальних об'єднаннях однолітків підліток задовольняє потреби в емоційному спілкуванні та обміні інформацією. Важливу роль у самовираженні та втечі від конфліктної дійсності відіграють реакції захоплення (хобі-реакції), які дозволяють досягти престижного статусу в референтній групі. Поряд із цим, поведінка підлітка зумовлюється активізацією сексуального потягу, який на цьому етапі ще не є достатньо диференційованим, а також особливостями формування самосвідомості. Останні проявляються у підвищеній рефлексії, самоаналізі та критичній увазі до власної зовнішності, інтелектуальних і моральних якостей [23].

Однак варто зазначити, що найчастіше зустрічаються змішані реакції, що вказує на системну складність внутрішнього світу людини та її суперечливі стосунки із соціумом.

Негативні фактори, що впливають на розвиток підлітка, можуть призвести до відхилень у формуванні його особистості. Одним з таких відхилень є акцентуації характеру, які часто зустрічаються у цьому віці. Акцентуації – це особливості особистості, які при надмірному прояві та несприятливих обставинах можуть набути патологічного характеру та порушити цілісність особистості. Прояви акцентуації характеру можуть бути різноманітними та мати

різний ступінь відповідності загальноприйнятим моральним нормам. Якщо поведінка підлітка суперечить цим нормам і він не реагує на вплив дорослих, це може свідчити про труднощі у його вихованні.

Варто зауважити, що наявність акцентуацій характеру у підлітків не обов'язково свідчить про їхню педагогічну занедбаність. Сучасна класифікація таких особливостей базується на поєднанні клінічного (психіатричного) та психологічного підходів. Зокрема, у межах психологічного напрямку, згідно з типологією К. Леонгарда, виокремлюють такі типи, як гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, тривожно-педантичний, інтровертований, збудливий, демонстративний та нестійкий.

1.2. Теоретико-методологічні підходи до визначення сутності девіантної поведінки

А. Капська девіантною поведінкою називає поведінку, що не відповідає соціопсихологічним і етичним стандартам, виражається у їх ігноруванні та становить загрозу для суспільного благополуччя, оточуючих або самої особистості [41].

Згідно з підходом В. Афанасьєвої, девіантність розглядається як невідповідність дій особистості правовим, етичним та моральним принципам конкретного соціуму. Ключовою ознакою такої поведінки є її деструктивний характер, що виявляється у заподіянні моральних чи фізичних збитків як самому суб'єкту, так і соціальному чи природному оточенню [1, с. 10].

Девіантна поведінка (від лат. *deviatio* - відхилення) – «поведінка, що відхиляється» [35]. Багатогранність цього терміна зумовлює певну термінологічну неоднозначність у науковій літературі. Досить часто як взаємозамінні до терміна «девіантна поведінка» дослідники використовують такі поняття, як делінквентна, адиктивна, асоціальна або деструктивна активність

особистості. Також у цьому контексті нерідко згадують аномальну, дезадаптивну, конфліктну чи акцентуйовану поведінку. Для уточнення змістових меж цих категорій доцільно проаналізувати дефініції, представлені у психологічному тлумачному словнику [35]., а також у міждисциплінарних працях психологів, соціологів тощо.

Деструктивна поведінка суттєво погіршує якість життя індивіда, знецінює його вчинки та провокує когнітивні викривлення у сприйнятті дійсності. Це руйнівний вид активності, що виходить за межі психологічних і медичних норм. [26].

Під терміном «агресивна поведінка розуміють вербальну або фізичну активність, спрямовану на заподіяння шкоди чи руйнування об'єктів. У своїх граничних, соціально небезпечних формах агресія трансформується у насильство [15].

Для опису вчинків індивіда, що порушують чинне законодавство певної країни та конкретного часового періоду, використовують термін «делінквентність» (від лат. *delinquens* – проступок). Делінквентна поведінка становить загрозу соціальному устрою та безпеці громадян, а в найбільш радикальних формах підпадає під кримінальну відповідальність.

Поняття аномалії трактується як будь-яка виражена невідповідність очікуванням чи стандартам. У психологічному контексті аномальна поведінка зазвичай вказує на клінічні синдроми або розлади. Важливо розуміти, що аномальна поведінка є вужчою, клінічною формою девіантності; відповідно, категорія девіації має більш інклюзивний характер.

Адиктивна поведінка проявляється у прагненні особистості дистанціюватися від реального життя через штучну трансформацію власного психічного стану. Це досягається або шляхом вживання психоактивних речовин, або через надмірну фіксацію на специфічній діяльності, що провокує інтенсивні

емоційні переживання. Таким чином, адикція розглядається як одна з форм девіантної активності.

Асоціальна поведінка охоплює дії, що нівелюють загальноприйняті суспільні принципи та проявляються у формі аморальних вчинків або прямих правопорушень [6].

У широкому значенні феномен дезадаптивної поведінки розглядається як брак пристосованості особистості до встановлених вимог і соціальних стандартів. Часто така поведінка корелює з ригідністю – особистісною рисою, що ускладнює зміну патернів реагування. Водночас дезадаптивність може виявлятися ситуативно, коли людина виявляється неспроможною адекватно розв'язати конкретну проблему через обмежені адаптаційні ресурси [44].

Таким чином, усі розглянуті дефініції є структурними компонентами ширшого поняття «девіантна поведінка» та виступають її специфічними варіантами.

Розглянемо сутність категорії «девіантна поведінка». Якщо раніше цей термін ототожнювали переважно з протиправними діями, що тягнуть за собою юридичну відповідальність (злочинність, алкоголізм, наркоманія тощо), то сучасна наука трактує його значно ширше. Девіантність визначається як невідповідність вчинків ustalеним соціальним нормам та очікуваним ролям. При цьому сама «норма» постає або як стандарт (еталон), або як суспільне очікування певної моделі поведінки. Цікаво, що окремі дослідники [10] відносять до девіацій не лише конкретні дії, а й ідеї чи переконання особистості. Наразі у психології (як вітчизняній, так і світовій) ще не сформовано єдиної, універсальної дефініції цього явища.

Феномен девіантної поведінки є нерозривно пов'язаним із соціальним середовищем. Саме соціум визначає межі девіації через систему нормативів і водночас часто стає чинником, що провокує ці відхилення. З одного боку, соціальні санкції покликані регулювати поведінку, але з іншого – вони можуть

призводити до стигматизації особистості (теорія ярликів Г. Беккера). Прикладом є труднощі з ресоціалізацією осіб, які мають судимість: закріплення «девіантного ярлика» формує відповідну ідентичність, що блокує позитивні особистісні зміни та стимулює рецидиви [22]. Важливо розуміти, що межі між нормою та відхиленням є динамічними та залежать від трансформацій у суспільстві, проте наявність цих двох полюсів є невід'ємною характеристикою будь-якої соціальної системи.

Отже, у соціологічному вимірі девіантність є специфічною формою взаємодії між суспільством та індивідом. Повністю викоринити девіантну поведінку як соціальне явище практично неможливо. Навіть більше, вона може виконувати конструктивну функцію: виступаючи джерелом нових ідей та нетипових рішень, девіантність стимулює розвиток і поступову трансформацію суспільних структур [14].

На індивідуальному рівні девіантність постає як деструктивне явище, що несе пряму загрозу життю суб'єкта та його оточення, провокує конфлікти із середовищем і призводить до глибокої соціальної дезадаптації. Отже, у вимірі конкретної особистості девіантна поведінка трансформується у стійку життєву позицію, формуючи специфічні стилі та способи життєдіяльності.

Поведінкові аномалії та порушення соціально-психологічних і моральних стандартів найчастіше спостерігаються саме в підлітковому віці. На цьому етапі часто виникає дисонанс: підліток не завжди здатен відповідати суспільним очікуванням, водночас відчуваючи дефіцит віддачі з боку соціуму. Синергія таких біологічних та соціальних чинників суттєво ускладнює процес успішної адаптації неповнолітніх, перешкоджає гармонійній інтеграції підлітка в суспільство [34].

Типові риси підлітків, схильних до девіантної поведінки, зазначає у своїй роботі Л. Міщик [30]. Психологічний профіль підлітка, схильного до девіацій, характеризується комплексною деформацією різних сфер особистості. У

когнітивній царині спостерігається певна інтелектуальна пасивність, що виявляється у фрагментарності сприйняття довкілля, недосконалості мисленнєвих операцій та недостатньому рівні розвитку мовленнєвих навичок. Ці особливості часто супроводжуються морально-етичною незрілістю, яка проявляється через безвідповідальність, апатію до праці та схильність до формування адикцій. Особливе занепокоєння викликає емоційна черствість індивіда, що може межувати із жорстокістю стосовно людей, тварин чи навколишнього середовища.

Соціальний аспект життєдіяльності такого підлітка відзначається деструктивністю: виникає стійка конфліктність у взаєминах із батьками, вчителями та однолітками. На тлі втрати інтересу до соціально значущих видів діяльності (навчання, спорту, творчості) відбувається акцентуація на деструктивних розвагах, що не відповідають віковим нормам.

Важливою характеристикою є емоційно-вольова нестабільність, зокрема схильність до афектів та низький рівень саморегуляції, що унеможлиблює контроль над поведінкою в моменти сильного збудження. Ситуація ускладнюється активацією механізмів психологічного захисту, за допомогою яких підліток раціоналізує власні вчинки, трактуючи їх як нормальні, що призводить до закріплення агресивності та нечесності. Зрештою, прагнення до самоствердження реалізується через вибір саме девіантних моделей поведінки, які стають для підлітка хибним, але доступним засобом набуття статусу у власному середовищі.

1.3. Детермінація та психологічні характеристики основних форм девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку

Детермінізм (від лат. *Determino* – визначаю, обмежую) – філософське вчення про об'єктивність закономірного взаємозв'язку і взаємної обумовленості

речей, процесів, явищ реального світу. Детермінація – категорія, що означає визначений характер буття явищ. Під детермінацією девіацій розуміють сукупність факторів, що викликають, провокують, підсилюють чи підтримують девіантну поведінку. [23].

У науковому дискурсі девіантну поведінку тлумачать як дії, що суперечать усталеним соціальним або морально-етичним нормам [15]. Такий тип реагування часто стає наслідком глибокої дезадаптації, яка виникає через супротив особистості вимогам середовища або внаслідок деструктивного впливу зовнішніх чинників на психологічно вразливі зони індивіда. За своєю суттю девіація є симптомом порушення соціальної нормативності та свідченням недостатньої психічної автономності суб'єкта [16].

Аналіз провідних наукових підходів дає змогу класифікувати ключові детермінанти девіантної поведінки за такими групами:

- 1) соціально-психологічні – деструктивний вплив мікросоціуму та найближчого оточення;
- 2) соціальні – несприятливі макроумови: економічна нестабільність, політичні та соціальні кризи;
- 3) індивідуально-психологічні – внутрішні властивості особистості, що блокують процеси гармонійної соціалізації;
- 4) педагогічні – помилки та деформації у сімейному та шкільному вихованні.

Формування девіантного профілю особистості відбувається під кумулятивним впливом біологічних, психологічних та соціальних чинників. Якщо дослідники минулого століття акцентували на пріоритетності виховних помилок та побутового неблагополуччя, то сучасна психологічна думка пропонує глибший аналіз внутрішніх механізмів.

У межах психоаналітичної парадигми девіація розглядається як наслідок дисфункціональної взаємодії між структурами особистості – Ід, Его та Супер-Его. Поведінкові відхилення виникають тоді, коли захисні механізми психіки

стають неспроможними нівелювати внутрішню напругу, спричинену інтрапсихічними конфліктами. Подальший розвиток цієї думки у працях представників індивідуальної та неофрейдистської психології дозволяє виокремити три ключові вектори формування девіантності:

- 1) Мотивація самоствердження (за А. Адлером). Провідним чинником активності індивіда постає подолання почуття неповноцінності. За сприятливих умов це стимулює конструктивний розвиток, проте під впливом деструктивних факторів (гіперопіка, соціальна ізоляція чи фізичні вади) підліток може обрати шлях хибної компенсації. У такому контексті девіантна поведінка стає інструментом здобуття ілюзорної переваги та маскування глибинної невпевненості через демонстративне порушення суспільних норм.
- 2) Захисна реакція на базальну тривогу (за К. Хорні). Дефіцит безпеки та емоційного прийняття в дитинстві провокує формування стійкого відчуття безпорадності перед світом. Для подолання цієї тривоги особистість може обрати стратегію «руху проти людей». Сприймаючи оточення як вороже середовище, підліток легітимізує агресію, маніпуляції та антисоціальні вчинки як необхідні засоби виживання, прагнучи компенсувати внутрішню вразливість через здобуття влади та престижу.
- 3) Екзистенційний конфлікт та соціальне відчуження (за Е. Фроммом). Девіантність постає як результат суперечності між прагненням індивіда до автономії та потребою в соціальній ідентифікації. Відчуваючи безсилля перед тиском соціуму, особистість вдається до «втечі від свободи» через деструктивність. Руйнівна діяльність у цьому випадку є несвідомим протестом проти відчуження та відчайдушною спробою подолати соціальну ізоляцію.

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що девіантна поведінка за своєю суттю є складним механізмом психологічної адаптації. Вона виникає як спроба подолати почуття неповноцінності (А. Адлер), нівелювати

базову тривогу (К. Хорні) або розв'язати конфлікт відчуження від соціуму (Е. Фромм).

Окрему увагу в індивідуально-психологічних концепціях приділено процесу оволодіння соціальними ролями. У період дорослішання підліток проходить етап рольового експериментування, де «примірка» асоціальних моделей може бути лише засобом компенсації особистісних дефіцитів. Проте тривала «гра» у девіанта часто призводить до соціальної відчуженості, що згодом стає каталізатором для остаточного закріплення девіантної структури особистості [35].

У межах теоретичних підходів Ф. Перлза та Д. Райта особливого значення надається періоду раннього дитинства як критичному етапу формування структури особистості [46]. Дослідники стверджують, що витoki агресивності та жорстокості можуть сягати пренатального періоду: негативне ставлення матері до дитини ще під час вагітності створює передумови для подальших поведінкових аномалій. Це підтверджується низкою розвідок С. Рей, яка акцентує на важливості прийняття дитини з перших днів її життя [5].

Сім'я постає фундаментальним чинником формування ціннісних орієнтацій та морально-етичних уявлень індивіда. Будучи первинним соціальним інститутом, вона виконує роль медіатора між дитиною та макросоціумом. Отже, ефективність соціалізації безпосередньо корелює з якістю внутрішньосімейних зв'язків та характером психологічного клімату в родині [46].

Механізми формування Я-образу та поведінкових патернів:

- 1) Психологічний вплив – через механізми навіювання, наслідування та емоційного «зараження» досвід взаємодії з батьками закладає підґрунтя самооцінки дитини.

- 2) Рольовий дисонанс – рівень самоприйняття підлітка залежить від ступеня відповідності його реальних можливостей (психофізичних ресурсів) очікуванням батьків.
- 3) Закріплення девіацій – такі прояви, як адикції, дрібні крадіжки чи схильність до втеч із дому, часто розпочинаються з «рольової гри у дорослість». Імітуючи зовнішні атрибути дорослого життя, підліток згодом трансформує ці епізодичні прояви у стабільні поведінкові паттерни через механізм фіксації умовного зв'язку [31]. Саме виховання у дисфункціональній родині вважається базою для розвитку деструктивних форм поведінки.

Суттєвий вплив на вкорінення девіантних установок мають особливості педагогічного впливу. Дослідження І. Козубовської та Г. Товканець демонструють тривожну тенденцію: лише 10% вчителів виявляють стійко-позитивне ставлення до підлітків із девіаціями, тоді як 53% педагогів демонструють стійко-негативну установку. Остання проявляється через упередженість, фокусування на негативних вчинках та ігнорування ресурсних якостей учня [46]. Таким чином, поєднання емоційної депривації в сім'ї з авторитарним або байдужим ставленням педагогічного колективу створює потужний комплекс чинників, що провокують та підтримують девіантність.

Завершуючи аналіз детермінант, варто звернутися до концепції В. Франкла, який вбачав коріння девіантності у фрустрації екзистенційних потреб. Порушення поведінки розглядається як наслідок незадоволення базових прагнень особистості: потреби в емоційному схваленні, безпеці (вітальних потреб), самоствердженні та відчутті приналежності до соціального оточення [39]. За відсутності сенсожиттєвих орієнтирів девіація стає способом заповнення «екзистенційного вакууму».

У системі індивідуально-психологічних детермінант девіантної поведінки вагоме місце посідають особливості локусу контролю особистості та рівень її самоповаги. Локус контролю – це психологічне поняття, введене соціальним

психологом Дж. Роттером у 1954 році, яке описує, як людина сприймає причини подій у своєму житті. Простіше кажучи, це те, як людина пояснює, чому з нею щось відбувається.

Важливим вектором аналізу індивідуальних особливостей девіанта є концепція локусу контролю, який розглядається не як жорстка бінарна опозиція, а як динамічний континуум. Інтернальний (внутрішній) локус контролю притаманний особистостям, які усвідомлюють власну відповідальність за життєві результати, інтерпретуючи успіхи та поразки як наслідок власних зусиль і рішень. Такі індивіди характеризуються вищою наполегливістю та стійкою внутрішньою мотивацією. Натомість екстернальний (зовнішній) локус контролю зумовлює схильність приписувати відповідальність за перебіг життя зовнішнім чинникам: долі, обставинам або іншим людям. Подібна установка часто корелює з почуттям безпорадності та зниженою мотивацією, що суттєво впливає на рівень самооцінки та стресостійкість.

Потужним деструктивним чинником у генезисі девіацій виступає низька самоповага. Цей психотравмуючий стан спонукає індивіда до пошуку способів компенсації через порушення загальноприйнятих норм. Негативне самоствалення може проявлятися у двох аспектах: як суб'єктивна впевненість у відсутності власної значущості (або нездатності до змістовної діяльності) та як викривлена інтерпретація ставлення соціуму до себе.

Окремої уваги заслуговує роль рівня тривожності у формуванні девіантних патернів. Тривога як стійке емоційне занепокоєння, зумовлене негативними експектаціями, суттєво деформує когнітивні функції та знижує загальний рівень психічного здоров'я. Висока тривожність призводить до прийняття ірраціональних рішень і звужує комунікативні можливості підлітка. Внаслідок виникнення соціальної ізоляції або відчуження, індивід може вдаватися до девіантних вчинків як до способу привернення позитивної (на його думку) уваги. За відсутності навичок конструктивної саморегуляції та соціальної підтримки,

тривожні стани часто долаються деструктивними методами, зокрема через адиктивну поведінку (вживання психоактивних речовин).

Сучасна соціокультурна ситуація, зумовлена умовами воєнного стану, виступає макродетермінантою зростання агресії та деструктивності серед молоді. Загальна соціальна напруженість, психологічна нестабільність суспільства, а також системна економічна криза створюють передумови для поширення адиктивних і протиправних проявів. Моніторинг засобів масової інформації свідчить про те, що в умовах воєнних реалій девіантна поведінка підлітків набуває більш жорстокого та демонстративного характеру, що потребує посиленої уваги з боку фахівців психолого-педагогічного профілю.

Ескалація воєнного конфлікту в Україні спонукала наукову спільноту до глибинного моніторингу психологічного благополуччя неповнолітніх. Емпіричні дані, отримані дослідницькою компанією Gradus Research ще на початкових етапах повномасштабного вторгнення (квітень 2022 р.), зафіксували травматизацію психіки у 75% дитячого населення [49]. Основними індикаторами психологічної дестабілізації стали: емоційна лабільність (різкі амплітудні коливання настрою без об'єктивних зовнішніх подразників – феномен «емоційних гойдалок»), психосоматичні та когнітивні розлади (кожна п'ята дитина зіткнулася з порушеннями сну; у значної частини респондентів спостерігалися нічні кошмари, погіршення пам'яті та соціальна відстороненість).

Особливої уваги заслуговують спостереження матерів підлітків, 90% яких констатували суттєві патопсихологічні зміни в поведінці дітей: апатію, стан постійного очікування загрози та зростання рівня агресивності. У підлітковому середовищі почастишали випадки аутодеструктивної поведінки (селфхарм, суїцидальні спроби), адиктивних проявів (вживання алкоголю), а також загострення міжособистісних конфліктів і почуття екзистенційної самотності.

З огляду на те, що станом на 2026 рік повномасштабне вторгнення триває вже четвертий рік поспіль, первинні дані 2022 року про домінування тривоги у

73% підлітків можна вважати базовими. Пролонгована дія стресогенних факторів дозволяє прогнозувати не лише збереження, а й кумулятивне зростання рівнів тривожності та депресивних станів у молоді.

У контексті девіантології поведінка підлітків у воюючій країні розглядається як специфічна адаптивна реакція на хронічне зовнішнє подразнення. Девіація в таких умовах трансформується у механізм психологічного захисту, спрямований на збереження цілісності «Я» у ворожому та невизначеному середовищі. Високий рівень загальносуспільної тривожності виступає каталізатором поведінкових відхилень, до яких найбільш вразливими виявляються діти середнього підліткового віку, що зумовлено їхньою психофізіологічною лабільністю та процесами активної соціальної ідентифікації.

Класифікація проявів психічної реальності є фундаментальною основою її наукового аналізу. Попри відсутність єдиної уніфікованої типології девіантної поведінки, у сучасній науковій літературі усталилися три провідні підходи до її систематизації: соціологічний, медичний та психологічний [43].

Соціологічний підхід розглядає девіацію як соціальне явище, диференціюючи його за низкою критеріїв: за масштабом (індивідуальні та масові), за тривалістю (епізодичні та перманентні), а також за вектором наслідків (позитивні та негативні). Тематично цей підхід охоплює широкий спектр порушень: від господарських і майнових правопорушень до таких системних проблем, як наркоманія, корупція, тероризм або діяльність деструктивних культів [28].

Медичний підхід базується на психопатологічних і вікових критеріях, фокусуючись на поведінкових розладах, що досягли стадії клінічного прогресування та відповідають чітким діагностичним стандартам [29].

Психологічний підхід спрямований на виявлення соціально-психологічних відмінностей у структурі особистості. Зокрема, Л. Міщик пропонує класифікацію, що базується на виді порушеної норми та специфіці наслідків,

виокремлюючи асоціальний, антисоціальний та саморуйнівний типи поведінки [30].

На основі аналізу наукового доробку фахівців доцільно детальніше розглянути найбільш розповсюджені форми девіантної активності підлітків:

- 1) Делінквентна поведінка, яка проявляється у вчиненні дій, що межують із протиправними (бійки, хуліганство, вандалізм). Найчастіше такі вчинки є наслідком прогалин у вихованні та прагнення до специфічної «розваги» без усвідомлення соціальної відповідальності [26].
- 2) Агресивна поведінка, що відображає сформовані деструктивні способи реагування на психологічну травму. В умовах воєнного стану агресія підлітків часто набуває характеру вимушеної реакції – відповіді на несправедливість, хронічний стрес або пережите насильство. Це прояв захисного гніву, спровокованого небезпекою навколишнього середовища.
- 3) Адиктивна поведінка, яка характеризується прагненням індивіда до штучної зміни свого психічного стану. Окрім хімічних залежностей (алкоголізм, токсикоманія), адикція включає нехімічні форми: розлади харчової поведінки, гемблінг (ігрова залежність) та релігійний фанатизм [4]. Психологічним підґрунтям адикції виступає дефіцит самодисципліни, неспроможність до прогнозування наслідків та низька фрустраційна толерантність [34]. Замість продуктивного вирішення конфліктів людина обирає шлях штучної ейфорії, намагаючись уникнути негативних емоцій повсякдення [10].
- 4) Аутоагресивна (аутодеструктивна) поведінка – це дії, спрямовані на заподіяння шкоди власному здоров'ю та розвитку. У крайніх проявах вона трансформується у суїцидальну активність. До цієї групи також відносять віктимну поведінку, зловживання психоактивними речовинами та надмірне захоплення екстремальними видами діяльності, пов'язаними з невиправданим ризиком для життя [33].

Таким чином, розмаїття форм девіантної поведінки потребує комплексного міждисциплінарного аналізу, що враховує як внутрішні психологічні дефіцити особистості, так і потужний вплив дестабілізуючих зовнішніх чинників.

Висновки до розділу 1

Теоретичний огляд наукової літератури дозволяє констатувати, що порівняно з іншими віковими категоріями, саме серед підлітків спостерігається найвища інтенсивність проявів поведінки, яка відхиляється від установлених соціокультурних та етичних стандартів.

Девіантна поведінка – багатозначне поняття, що включає в себе такі категорії як: деліквентна поведінка, асоціальна поведінка, дезадаптивна поведінка, агресивна поведінка, адиктивна поведінка, аутоагресивна поведінка тощо.

Згідно з результатами аналізу психолого-педагогічних джерел, підлітковий вік є найбільш вразливим періодом щодо виникнення поведінкових аномалій та девіацій від загальноприйнятих соціальних, моральних і психологічних нормативів. Найвищий рівень тривожності також має значний вплив, проте не основний. На рівень тривожності значний вплив має ситуація воєнного стану в країні.

Серед форм девіантної поведінки можна виділити чотири основні: деліквентна, агресивна, адиктивна, аутоагресивна. Кожна із цих форм має свої передумови та фактори, що детермінують її появу. Валідне визначення нозологічної форми або специфічного виду девіантної поведінки є фундаментальною передумовою для розробки та впровадження результативної психокорекційної стратегії. Як засвідчують результати прикладних розвідок, застосування індивідуалізованого підходу, що базується на врахуванні

конкретних проявів девіації, суттєво детермінує продуктивність діяльності психолога. Водночас актуальною проблемою сучасної практичної психології (зокрема у сферах діагностики та консультування) залишається надмірна генералізація методів впливу та дефіцит їх персоніфікації

Таким чином, за результатами першого розділу було сформовано цілісне теоретико-методологічне підґрунтя щодо вивчення феномену девіантної поведінки в підлітковому віці. Подальше дослідження має зосередитися на детальнішому вивченні психологічних чинників девіантної поведінки у дітей середнього підліткового віку.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

2.1. Організація та методики проведення дослідження

Емпіричну базу дослідження склала вибірка дітей середнього підліткового віку (15–16 років), учнів/учениць 9-их класів Сквирського академічного ліцею Сквирської міської ради Київської області. Вона становить 50 підлітків (27 дівчат та 23 хлопці), 41 з них живе у м. Сквирі, 9 – у селах Сквирської міської громади. Дослідження проводилося у форматах онлайн та офлайн, дітям були надані таблиці з питаннями методик, які вони заповнювали. Для обробки результатів використовувалася Автоматизована інформаційна система «Я-ПСИХОЛОГ» [40].

Основою для емпіричного дослідження проблеми передумов розвитку девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку та взаємозв'язку цих передумов з психологічними особливостями підлітків (темперамент, акцентуації характеру, рівень тривожності тощо) обрано методи діагностичної перевірки та математичної статистики.

Для проведення дослідження були використані такі діагностики:

1. Визначення типу темпераменту (методика Г. Айзенка) [40].

Мета діагностики: ідентифікація типів темпераменту здобувачів освіти та виокремлення «групи ризику» серед емоційно лабільних підлітків. Теоретичним підґрунтям методики виступає концепція Г. Айзенка, згідно з якою структура особистості детермінується двома ортогональними факторами: екстраверсією-інтроверсією (спрямованість на зовнішнє середовище чи внутрішній світ) та

нейротизмом (показник емоційної стійкості або тривожності). Інтерсекція цих біполярних характеристик дозволяє диференціювати респондентів за чотирма класичними типами темпераменту: холеричним, сангвінічним, флегматичним або меланхолійним. Застосований тест є адаптованою модифікацією особистісного опитувальника Г. Айзенка (EPI).

2. Методика визначення акцентуації характеру (К.Леонгард та Х.Смішек) (підлітковий варіант) [12].

Мета діагностики: опитувальник Г. Смішека та К. Леонгарда застосовано з метою ідентифікації акцентуєваних рис характеру та темпераменту в осіб підліткового й юнацького віку. Теоретичним базисом методики є концепція К. Леонгарда, згідно з якою акцентуація трактується як граничний варіант норми, що проявляється через надмірне посилення («загострення») окремих індивідуальних властивостей особистості. Опублікований у 1970 році Г. Смішеком, цей інструментарій є валідною модифікацією первинної методики К. Леонгарда. Діагностична цінність тесту полягає у можливості диференціації десяти типів акцентуацій, які класифікуються за двома групами: акцентуації характеру (демонстративний, педантичний, застрягаючий (ригідний) та збудливий типи) та акцентуації темпераменту (гіпертимний, дистимний, тривожний, циклотимний, екзальтований (афективний) та емотивний типи).

Існують дитяча та доросла версії опитувальника, які, попри ідентичний алгоритм інтерпретації результатів, мають специфічне формулювання питань. Це дозволяє адаптувати процедуру діагностики до провідної діяльності респондентів: для підлітків акцент зміщується на особливості поведінки в навчальній та ігровій сферах, тоді як у дорослій версії – на професійні та соціальні відносини індивіда.

3. Соціометрія Дж.Морено [40].

Мета діагностики: для аналізу структури внутрішньогрупової взаємодії та визначення статусного положення кожного респондента в колективі було

застосовано соціометричну техніку Дж. Морено. Даний метод є базовим інструментарієм для діагностики міжособистісних та міжгрупових відносин, результати якого слугують підґрунтям для оптимізації та вдосконалення соціально-психологічного клімату в групі. Використання соціометрії дозволяє реалізувати низку дослідницьких завдань: аналіз групової динаміки (визначення ступеня згуртованості або роз'єднаності колективу), статусна диференціація (виявлення «соціометричних позицій» членів групи на основі взаємних симпатій та антипатій, що дає змогу ідентифікувати як лідерів, так і осіб, що перебувають у стані соціальної ізоляції), структурний аналіз (виокремлення неформальних внутрішньогрупових підсистем (мікрогруп) та визначення їхнього впливу на загальну життєдіяльність колективу).

Методологічна цінність процедури полягає у можливості об'єктивної оцінки авторитету формальних та неформальних лідерів. Це створює умови для науково обґрунтованого переформування малих груп з метою мінімізації міжособистісної напруженості та нівелювання конфліктів, зумовлених взаємною антипатією. Соціометричне опитування проводиться у груповій формі та характеризується високою економічністю (тривалість процедури не перевищує 15 хвилин), що робить його ефективним інструментом експрес-діагностики в умовах освітнього процесу.

4. Самооцінка психічних станів (методика Г.Айзенка) [40].

Мета діагностики: є верифікація рівнів розвитку базових психічних станів підлітка: тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності. Застосований опитувальник (40 питань) дозволяє кількісно та якісно оцінити наступні параметри особистісного профілю:

- Тривожність – стійка індивідуальна властивість, що характеризується схильністю особистості до інтенсивних емоційних переживань і неспокою в ситуаціях, які суб'єктивно інтерпретуються як загрозові або потенційно невдалі.

- Фрустрація (від лат. Frustratio – марне очікування) – специфічний психічний стан, що виникає як реакція на виникнення об’єктивно чи суб’єктивно непереборних перешкод на шляху до реалізації значущої мети. Фрустраційна напруженість супроводжується почуттям розчарування, безвиході та відчаю через дисонанс між актуальними потребами індивіда та реальними можливостями їх задоволення.
- Агресивність (від лат. Aggressio – напад) – системна характеристика суб’єкта, що виражається у готовності до імпульсивних дій та афективних реакцій (гніву, ворожості). У структурі девіантної поведінки агресивність часто виступає наслідком внутрішніх конфліктів, тоді як розвинені механізми емпатії, децентрації та ідентифікації виконують роль внутрішніх стримуючих факторів, що сприяють визнанню цінності іншої особи.
- Ригідність (від лат. Rigidus – жорсткий) – когнітивна та поведінкова негнучкість, що проявляється в ускладненій здатності індивіда коригувати програму діяльності відповідно до змін зовнішніх умов. Ригідність відображає схильність до стереотипного мислення та інертності психічних процесів, що перешкоджає конструктивній адаптації особистості.

5. Методика виявлення схильності до девіантної поведінки (О.М. Орел) [9]

Мета діагностики: для виявлення предикції та готовності підлітків до реалізації різних форм деструктивної активності було використано стандартизований тест-опитувальник «Схильність до девіантної поведінки» (СДП). Даний інструментарій є багатофакторною системою спеціалізованих шкал, що дозволяють диференціювати психологічні установки, які стоять за конкретними поведінковими проявами.

Структура опитувальника представлена двома блоками шкал:

- 1) Службова шкала (шкала соціальної бажаності): спрямована на верифікацію достовірності отриманих даних. Вона дозволяє оцінити схильність респондента надавати соціально-схвалювану інформацію та

вносити відповідні корективи у показники змістовних шкал залежно від вираженості установки на «бажані» відповіді.

- 2) Змістовні шкали: орієнтовані на виявлення психологічного наповнення соціальних та особистісних настанов підлітка.

До складу методики входять наступні діагностичні шкали:

- Схильність до подолання норм і правил: оцінка готовності до заперечення загальноприйнятих стандартів поведінки.
- Схильність до адиктивної поведінки: виявлення ознак залежної поведінки та прагнення до штучної зміни психічного стану.
- Схильність до самопашкоджуючої та саморуйнівної поведінки: діагностика аутоагресивних тенденцій.
- Схильність до агресії та насильства: вимірювання готовності до ворожих дій та застосування фізичної або психологічної сили.
- Вольовий контроль емоційних реакцій: оцінка здатності до саморегуляції та стримування імпульсивних проявів.
- Схильність до делінквентної поведінки: аналіз готовності до вчинення дій, що межують із правопорушеннями.

2.2. Інтерпретація результатів емпіричного дослідження індивідуально-психологічних детермінант девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку

Аналіз результатів групової психологічної діагностики «Визначення типу темпераменту (методика Г. Айзенка)». Отже, за результатами діагностики групи дітей середнього підліткового віку, які подані у таблиці 2.1, встановлено, що у групі зустрічаються всі чотири типи темпераменту. Із них 18/36% холериків, 10/20% сангвініків, 6/12% флегматиків та 7/14% меланхоліків. Змішаний тип характеру мають 9/18% опитаних дітей середнього підліткового віку. Причому

серед хлопців більше холериків та сангвініків, у дівчат переважають холерики та діти, які мають змішаний тип характеру.

Таблиця 2.1

Розподіл респондентів за типами темпераменту (за методикою Г. Айзенка)

№ з/п	Діагностичний показник	Хлопці	Дівчата	Разом
1	Флегматик	3 (13%)	3 (11%)	6 (12%)
2	Меланхолік	2 (9%)	5 (19%)	7 (14%)
3	Холерик	10 (43%)	8 (30%)	18 (36%)
4	Сангвінік	6 (26%)	4 (15%)	10 (20%)
5	Змішаний тип	2 (9%)	7 (26%)	9 (18%)

Підлітки-холерики через свої характерні риси, дійсно, можуть бути більш схильними до певних форм девіантної поведінки через певні риси характеру: імпульсивність і нетерплячість, схильність до агресії, потреба у владі та контролі, схильність до ризику.

Сангвініки з сильними соціальними зв'язками та позитивними цінностями менш схильні до девіації, однак варто звернути увагу на такі риси їх характеру: схильність до впливу, пошук нових відчуттів, імпульсивність, поверхневність.

Меланхоліки через свої характерні риси також можуть бути схильні до певних форм девіантної поведінки, хоча це не є загальним правилом. Ось деякі фактори, які можуть збільшити їхню вразливість: схильність до ізоляції, підвищена чутливість, схильність до самоаналізу, труднощі у вираженні емоцій.

Флегматики зазвичай не схильні до імпульсивної чи агресивної девіантної поведінки, оскільки врівноважені та мають спокійну вдачу. Однак, деякі їхні характеристики можуть сприяти певним формам відхилень: пасивність та інертність, схильність до залежностей, придушення емоцій.

Варто пам'ятати, що темперамент – це лише одна з характеристик особистості, а на поведінку людини впливає безліч інших факторів.

Також визначено психотипи досліджуваних дітей середнього підліткового віку, результати проілюстровано на рис. 2.1:

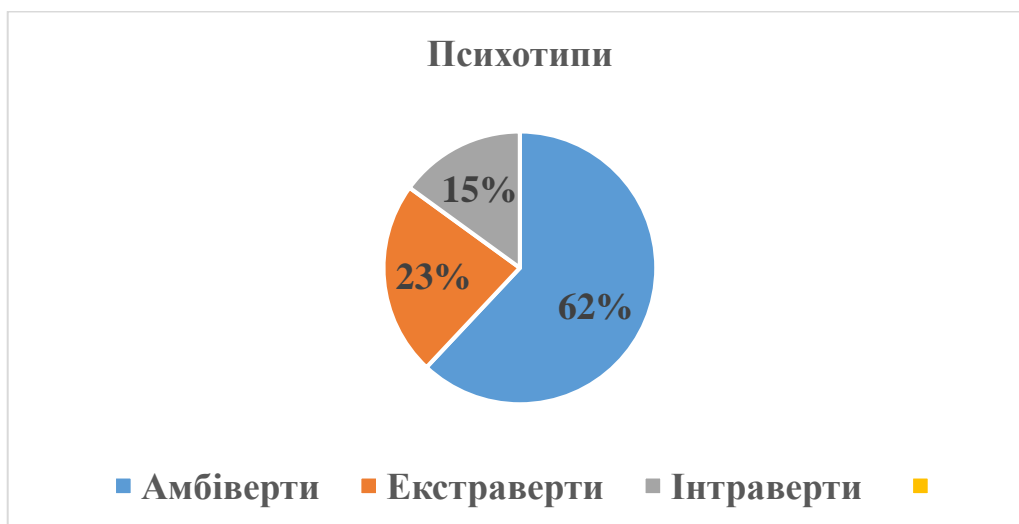

Рисунок 2.1 Результати дослідження розподілу дітей середнього підліткового віку за психотипами

Серед опитаних дітей більшість – амбіверти 62%. Амбіверти поєднують в собі риси як екстраверта, так і інтроверта, тому мають унікальні характеристики, які можуть як зменшувати, так і збільшувати їхню схильність до девіантної поведінки. Ось деякі фактори, які слід враховувати: адаптивність, соціальна гнучкість, здатність легко вписуватися в різні групи, можуть бути схильні до пошуку балансу між нормами та їх порушеннями, що може призвести до експериментів з девіантною поведінкою. Загалом, амбіверти мають потенціал для здорової та адаптивної поведінки.

Екстравертів у групі – 23 %. Деякі характеристики екстравертів можуть збільшити ймовірність певних типів девіантної поведінки, особливо якщо вони поєднуються з іншими факторами ризику, такими як: імпульсивність, потреба в стимуляції, схильність до впливу, пошук уваги.

Інтровертів у групі – 15%. Деякі характеристики інтровертів можуть збільшити їхню вразливість до певних форм девіації: соціальна ізоляція, схильність до внутрішнього світу, що може призвести до відриву від реальності, труднощі у вираженні емоцій. Але інтроверсія сама по собі не є фактором ризику девіантної поведінки.

Емоційно стабільних підлітків – 60 %, а 40 % учнів складають «групу ризику» емоційно нестабільних підлітків. З них – 84% дівчата, 16% хлопці, одна дівчинка має ознаки розхитаної нервової системи.

Аналіз результатів групової психологічної діагностики «Методика визначення акцентуації характеру (К.Леонгард та Х.Смішек) (підлітковий варіант)

Таблиця 2.2

Показники вираженості акцентуацій характеру та темпераменту в дослідженій вибірці

№ з/п	Діагностичний показник	Хлопці	Дівчата	Разом
1	Демонстративний тип: ознака акцентуації.	9 (40%)	2 (7%)	11 (23%)
2	Ригідний тип: ознака акцентуації.	2 (7%)	0 (0%)	2 (3%)
3	Педантичний тип: ознака акцентуації.	3 (13%)	2 (7%)	5 (10%)
4	Збудливий тип: ознака акцентуації.	13 (53%)	9 (47%)	22 (46%)
5	Гіпертимний тип: ознака акцентуації.	11 (47%)	6 (20%)	17 (33%)
6	Дистимний тип: ознака акцентуації.	11 (47%)	13 (47%)	24 (47%)
7	Тривожний тип: ознака акцентуації.	9 (40%)	5 (13%)	14 (27%)

Продовження таблиці 2.2

8	Екзальтований тип: ознака акцентуації.	11 (47%)	9 (33%)	20 (40%)
9	Емотивний тип: ознака акцентуації.	0 (0%)	4 (13%)	4 (7%)
10	Циклотимний тип: ознака акцентуації.	8 (33%)	7 (27%)	15 (30%)
11	Демонстративний тип: середній ступінь вираженості.	12 (52%)	16 (60%)	28 (54%)
12	Ригідний тип: середній ступінь вираженості.	14 (60%)	19 (73%)	33 (67%)
13	Педантичний тип: середній ступінь вираженості.	17 (74%)	18 (73%)	35 (70%)
14	Збудливий тип: середній ступінь вираженості.	7 (32%)	5 (15%)	12 (23%)
15	Гіпертимний тип: середній ступінь вираженості.	11 (47%)	17 (67%)	28 (57%)
16	Дистимний тип: середній ступінь вираженості.	11 (47%)	14 (53%)	25 (50%)
17	Тривожний тип: середній ступінь вираженості.	9 (40%)	13 (53%)	22 (47%)
18	Екзальтований тип: середній ступінь вираженості.	12 (53%)	16 (60%)	28 (57%)
19	Емотивний тип: середній ступінь вираженості.	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
20	Циклотимний тип: середній ступінь вираженості.	5 (20%)	5 (18%)	10 (20%)
21	Демонстративний тип: акцентуація не виражена.	2 (8%)	9 (33%)	11 (23%)
22	Ригідний тип: акцентуація не виражена.	7 (33%)	8 (27%)	15 (30%)
23	Педантичний тип: акцентуація не виражена.	3 (13%)	7 (20%)	10 (20%)
24	Збудливий тип: акцентуація не виражена.	3 (15%)	13 (47%)	16 (31%)

Продовження таблиці 2.2

25	Гіпертимний тип: акцентуація не виражена.	1 (6%)	4 (13%)	5 (10%)
26	Дистимний тип: акцентуація не виражена.	1 (6%)	0 (0%)	1 (3%)
27	Тривожний тип: акцентуація не виражена.	5 (20%)	9 (33%)	14 (27%)
28	Екзальтований тип: акцентуація не виражена.	0 (0%)	2 (8%)	2 (4%)
29	Емотивний тип: акцентуація не виражена.	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
30	Циклотимний тип: акцентуація не виражена.	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)

Акцентуєвані – це нормотипові діти, але з незвично загостреними особливостями поведінки. Дорослішати можна бурхливо, «кризово», а можна й досить спокійно. Спокійні підлітки здатні активно і свідомо формувати себе, долаючи зусиллям волі тривоги і кризи, бо вони успішно пройшли попередні вікові етапи в родині. Дітей «кризового» віку більше (їм менше поталанило з батьками). Учені визначають їх як чутливі типи акцентуації характеру. Акцентус (від лат. — наголос) у психологів трактується як варіант норми, що межує з психопатією. Однак акцентуація — не психічна хвороба, а радше особливий стан.

Акцентуація характеру розглядається як дисгармонійність розвитку особистості, що виявляється у надмірному підсиленні окремих рис, яке може спричинити певні труднощі в інтерперсональній взаємодії. Ступінь вираженості акцентуєваних рис варіюється від незначних відхилень до граничних станів, що межують із психопатіями (розладами особистості). На відміну від психопатії, яка є стійкою патологічною деформацією характеру із вираженою соціальною дезадаптацією, акцентуація є варіантом норми. Вона має ситуативний характер і

тенденцію до нівелювання (згладжування) у процесі соціалізації та вікового розвитку особистості.

За результатами діагностики серед групи дітей середнього підліткового віку переважає збудливий тип акцентуації характеру (22 особи, 46%). Для людей цього типу акцентуації характеру властивим є недостатня керованість, ослаблення контролю за потягами і спонуканнями, що поєднується в людей такого типу із владою фізіологічних потягів. Характерна підвищена імпульсивність, інстинктивність, грубість, занудство, похмурість, гнівливість, схильність до хамства і лайки, до тертя і конфліктів, у яких така особа і є активною стороною, що провокує. Дратівливі, запальні, не знаходять спільну мову з членами колективу. Серед дівчат переважає акцентуація дистимного типу (13 осіб, 47 %). Серед хлопців – збудливий тип (13 осіб 53%).

Аналіз результатів групової психологічної діагностики «Соціометрія Дж.Морено». Мета діагностики: соціометричне дослідження взаємодії респондентів у групі, виявлення лідерів та ізольованих респондентів.

Результати розподілу респондентів на соціальні групи за результатами діагностики відображені на рис. 2.2:

Рисунок 2.2 Результати розподілу респондентів на соціальні групи за результатами діагностики.

Знехтувані та ізольовані учні, а також учні-аутсайдери, виявлені за результатами соціометрії, мають підвищений ризик розвитку девіантної поведінки. Відсутність позитивних соціальних зв'язків може призвести до відчуття відторгнення, самотності та неповноцінності. Це може спонукати учнів шукати увагу та визнання в негативних формах поведінки. Такі діти мають низьку самооцінку, вони можуть вдаватися до девіантної поведінки, щоб компенсувати почуття неповноцінності або привернути увагу. Можуть шукати спілкування в неблагополучних компаніях, де девіантна поведінка є нормою. Це може призвести до засвоєння негативних моделей поведінки та формування девіантних цінностей.

Ізоляція може спричинити розвиток депресії, тривожності та інших емоційних проблем. Не всі ізольовані учні обов'язково стають девіантними.

Коефіцієнт групової єдності становить – 19 %. Коефіцієнт групової роз'єднаності становить – 1% (таблиця 2.3):

Таблиця 2.3

Індекси (згуртованість, єдність тощо)

Сума всіх плюсів	113
Сума всіх мінусів	22
Не зроблені вибори	169
Групова єдність	19%
Групова роз'єднаність	1%
Групова згуртованість	0,58
Емоційна згуртованість	0,2

Показник групової згуртованості (індекс психологічної взаємності) у досліджуваному колективі перебуває на рівні нижче середнього (0,58). Отримане значення свідчить про наявність деструктивних тенденцій у системі міжособистісних відносин, що може бути зумовлено латентними або відкритими конфліктами, а також несприятливим психологічним кліматом. Водночас індекс емоційної згуртованості визначено як низький (0,2), що вказує на превалювання

в групі підлітків із низьким соціометричним статусом та недостатній рівень емоційної афіліації між членами колективу.

Аналіз результатів групової психологічної діагностики «Самооцінка психічних станів (методика Г.Айзенка)».

Таблиця 2.4

Результати емпіричного дослідження рівнів тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності респондентів

№ з/п		Хлопці			Дівчата			Разом		
		Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
1	Тривожність	8 (33%)	12 (54%)	3 (13%)	5 (19%)	16 (60%)	6 (21%)	13 (26%)	28 (57%)	9 (17%)
2	Фрустрація	20 (87%)	0 (0%)	3 (13%)	22 (80%)	0 (0%)	5 (20%)	42 (83%)	0 (0%)	8 (17%)
3	Агресія	12 (53%)	9 (40%)	2 (7%)	13 (48%)	8 (26%)	6 (26%)	25 (50%)	17 (33%)	8 (17%)
4	Ригідність	14 (60%)	9 (40%)	0 (0%)	4 (13%)	23 (87%)	0 (0%)	18 (37%)	32 (63%)	0 (0%)

Тривожність розглядається як індивідуальна схильність особистості до інтенсивних емоційних переживань та неспокою в ситуаціях із невизначеним вектором загрози, що супроводжується негативним прогнозуванням майбутніх подій. Високий рівень тривожності детермінує неспокійну та розсіяну поведінку підлітка, а також сприяє формуванню таких рис, як невпевненість, занижена самооцінка та внутрішньоособистісна конфліктність. Згідно з результатами діагностики, високі показники за цією шкалою виявлено у 9 респондентів (17% від загальної вибірки). У гендерному розрізі цей стан більш притаманний

дівчатам – 6 осіб (21%), тоді як серед хлопців цей показник становить 3 особи (13%).

Стан фрустрації, детермінований наявністю об'єктивних чи суб'єктивно сприйманих бар'єрів на шляху до значущих цілей, корелює з високим рівнем психоемоційної напруженості та станом апатії. Деструктивний вплив фрустрованості на особистість підлітка виявляється у формуванні стійкої установки на невдачу, що спричиняє уникаючу поведінку та відмову від вольових зусиль. Емпіричне дослідження засвідчило, що 17% респондентів (8 осіб) перебувають у стані вираженої фрустрації, що маніфестується через низьку самооцінку та недостатню резистентність до перешкод. При цьому зафіксовано гендерну специфіку: висока фрустрованість притаманна 20% дівчат (5 осіб) та 13% хлопців (3 особи), що обґрунтовує доцільність впровадження диференційованих психокорекційних заходів із розвитку стресостійкості.

Агресивність як стійка риса особистості маніфестується через ворожу налаштованість суб'єкта стосовно оточуючих та навколишнього середовища. Характерною особливістю агресивних дій є їхня немотивованість об'єктивними чинниками, а також відсутність морально-етичного чи юридичного виправдання деструктивної активності. За результатами емпіричного дослідження, високі показники агресивності зафіксовано у 8 респондентів (17% вибірки), що супроводжується емоційною нестриманістю та вираженими труднощами в інтерперсональній взаємодії. Аналіз гендерних відмінностей виявив, що високий рівень агресивності більш притаманний дівчатам – 6 осіб (26%), тоді як серед хлопців цей показник є суттєво нижчим і становить 2 особи (7%).

Феномен ригідності відображає рівень інертності психічних процесів особистості у когнітивній, емоційній та поведінковій сферах. Вона характеризується низькою здатністю до оперативної перебудови діяльності у відповідь на нові вимоги середовища. Емпіричний аналіз показав, що вибірка підлітків відзначається достатньою пластичністю психіки: показники ригідності

розподілилися в межах низького та середнього значень, причому респондентів із критично високим рівнем інертності виявлено не було.

2.3. Дослідження соціального статусу та рівнів готовності до девіантної поведінки

Аналіз результатів діагностики «Методика виявлення схильності до девіантної поведінки (О.М. Орел)». Загальні результати діагностики представлені у рис. 2.3:

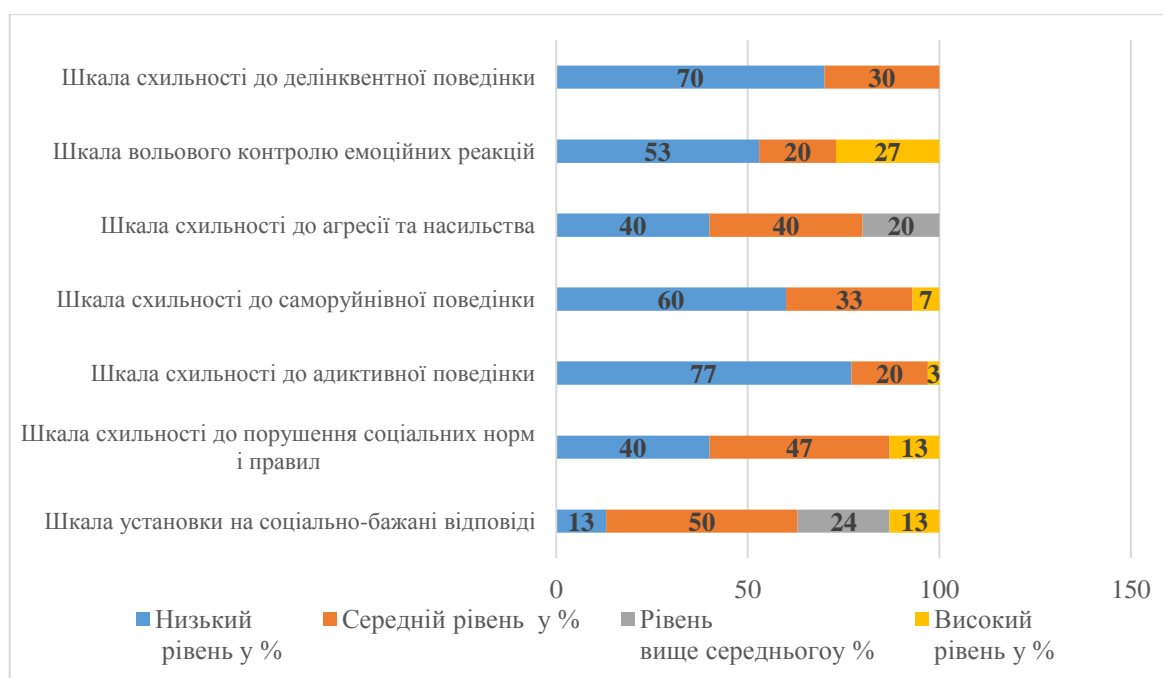

Рисунок 2.3 Розподіл респондентів за рівнями готовності до реалізації форм поведінки, що відхиляється

У ході емпіричного дослідження було проаналізовано структуру схильності підлітків до порушень соціальних норм за кількома змістовними та однією контрольною шкалою.

- 1) Верифікація достовірності (шкала соціальної бажаності).

Аналіз контрольної шкали показав, що 50% респондентів (25 осіб) мають помірну тенденцію до надання соціально-схвалюваних відповідей. Водночас у 24% підлітків (12 осіб) зафіксовано виражену установку на конформізм та навмисне прагнення покращити власний образ у процесі тестування. Результати 13% опитаних (7 осіб) мають сумнівний рівень достовірності, що враховувалося при подальшій інтерпретації.

2) Аналіз змістовних показників девіантності

- **Порушення норм і правил:** схильність до заперечення загальноприйнятих цінностей виявлено у 47% опитаних (24 особи), що вказує на прагнення до подолання соціальних обмежень. Протилежну, конформну позицію займають 40% підлітків (20 осіб), які орієнтуються на встановлені стереотипи поведінки.
- **Адиктивна поведінка:** готовність до втечі від реальності через зміну психічного стану (гедоністична орієнтація, «сенсорна спрага») притаманна 20% респондентів (10 осіб). Більшість опитаних (77% / 39 осіб) демонструють адекватний соціальний контроль над цими імпульсами.
- **Аутоагресивна та саморуйнівна поведінка:** у 33% підлітків (17 осіб) діагностовано схильність до ризикованої діяльності та низьку цінність власного життя. Натомість 60% вибірки (30 осіб) не мають тенденцій до соматизації тривоги чи реалізації комплексів провини через саморуйнування.
- **Агресія та насильство:** 20% підлітків (10 осіб) схильні до використання агресії як засобу розв'язання конфліктів та стабілізації самооцінки через приниження оточуючих. Для 40% респондентів агресія не є типовою стратегією виходу з фруструючих ситуацій.
- **Вольовий контроль та делінквентність:** слабкість вольової регуляції емоцій зафіксовано у 27% опитаних (14 осіб). Схильність до делінквентних дій (правопорушень) виявлено у 30% підлітків, тоді як 70% демонструють стабільний соціальний контроль.

На основі комплексного аналізу було диференційовано три групи респондентів:

- 1) Низький рівень (14%). Група характеризується чіткою моральною позицією, високим рівнем правосвідомості та відповідальним ставленням до навчання. Для цих підлітків притаманна прогнозованість вчинків, адекватна самооцінка та стійкість до негативних соціальних впливів.
- 2) Середній рівень (39%). Респонденти мають фрагментарні знання про правові норми та нестійку моральну позицію. Спостерігаються епізодичні порушення дисципліни, недостатня саморегуляція та ситуативне дотримання правил здорового способу життя.
- 3) Високий рівень (47%). Найчисельніша група, представники якої демонструють лояльність до позиції правопорушників. Характерними є низька успішність у навчанні, досвід вживання психоактивних речовин, неадекватна самооцінка та відсутність вольового контролю над деструктивними імпульсами.

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз результатів емпіричного дослідження дозволяє констатувати складну структуру особистісних детермінант девіантної поведінки у досліджуваній вибірці.

Домінування високого рівня девіантної спрямованості (47%) може бути зумовлене віковими особливостями середнього підліткового періоду: піком пубертатної кризи, прагненням до емансипації та перебудовою системи ціннісних орієнтацій. Висока концентрація підлітків у цій групі свідчить про переважання зовнішнього локусу контролю та вразливість до негативних групових впливів.

Гендерний аспект дослідження виявив нетипову тенденцію: показники агресивності та фрустрованості у дівчат перевищують аналогічні показники у хлопців. Це може свідчити про зміну традиційних поведінкових моделей («маскулінізацію» дівчат-підлітків) або про вищий рівень емоційної чутливості дівчат до соціальної нестабільності, що трансформується у захисну агресію.

Взаємозв'язок соціометричного статусу та девіантності: низький рівень групової згуртованості (0,2) та психологічної взаємності безпосередньо корелює із високим рівнем девіантності. Відсутність відчуття приналежності до позитивно спрямованої групи змушує підлітків шукати самореалізації через протестні форми поведінки та порушення норм.

Прогностичне значення: виявлена схильність до адикцій та делінквентних проявів на фоні слабкого вольового контролю емоцій (у 27% респондентів) вказує на потенційну загрозу переходу латентних форм відхилень у відкриті протиправні дії.

Девіантність виникає на ґрунті вираженого егоцентризму, зниженого прагнення до успіху в діяльності, інтолерантності, негативних комунікативних установок, недостатнього самоконтролю, підвищеної імпульсивності, байдужості до оцінок навколишніх, емоційної нестабільності, проявів протистояння, вибухів агресивності, гострих, частих і затяжних міжособистісних конфліктів.

Отже, відхилення в поведінці є результатом складної взаємодії соціальних, психологічних, індивідуально-психологічних, педагогічних чинників, дія яких зумовлюється системою взаємин дитини середнього підліткового віку з суспільством, школою, сім'єю тощо. Вважаємо, що причини, які впливають на прояв девіантної поведінки у дітей середнього підліткового віку, діють не ізольовано одна від одної, а в тісній взаємодії.

Отримані дані підтверджують гіпотезу про необхідність раннього діагностування певних характеристик підлітків, що дозволить виявити

психологічні детермінанти девіантної поведінки, організувати ефективну профілактичну роботу, системний психолого-педагогічний супровід, який має бути спрямований не лише на корекцію окремих рис (агресивності чи тривожності), а й на гармонізацію міжособистісних стосунків у колективі та розвиток навичок емоційної саморегуляції.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРЕВЕНЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В СЕРЕДНЬОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

3.1. Теоретико-методичне обґрунтування технологій превенції девіантної поведінки підлітків

Проблема девіантної поведінки у дітей середнього підліткового віку викликає зацікавленість у педагогів, психологів, правоохоронців тощо. Різноманітність наукових поглядів спостерігається не лише у трактуванні терміна «девіація», а й у процесах виявлення, запобігання та корекції відхилень у поведінці під час надання психологічної підтримки.

У сучасній психології проблема девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку залишається однією з найгостріших у сучасній педагогіці та психології. Громадська напруженість, вплив медіапростору та вікові кризи створюють підґрунтя для відхилень у поведінці підлітків, що потребує системного підходу до превенції.

Профілактика девіантної поведінки у широкому розумінні – це система спеціальних та загальних заходів на державному, правовому, громадському, медичному, педагогічному, психологічному тощо рівнях.

М. Ковальчук серед принципів профілактичної роботи зазначає наступні: законність, демократизм, гуманність, конфіденційність, забезпечення відповідальності посадових осіб за порушення прав індивідів, державна підтримка діяльності органів місцевого самоврядування, які здійснюють профілактику, взаємодію інституцій, що причетні до цього процесу [23, с.261].

О. Змановська виділяє такі принципи психопрофілактичної роботи як: комплексність (сім'я, заклад освіти, особистість), адресність (врахування

вікових, статевих та соціальних характеристик), масовість (групові види роботи й обмін досвідом), позитивність інформації, мінімізація негативних наслідків, максимальна активність особистості підлітка, спрямування на майбутнє (планування майбутнього без девіантної поведінки, оцінка своєї поведінки) [23, с.261].

Ефективність профілактики забезпечується через виконання її основних функцій: розпізнавання факторів ризику (діагностика), корекцію існуючих відхилень (реабілітація), налагодження партнерства між закладами (координація) та передбачення небажаних сценаріїв розвитку подій (прогноз).

Серед пріоритетів профілактичної роботи виділяють: недопущення формування девіацій; нейтралізація факторів, що стимулюють соціальну дезадаптацію; захист законних прав молоді та вразливих груп; психолого-педагогічне відновлення осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах, а також запобігання залученню неповнолітніх до протиправної діяльності.

Організація профілактики девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку є багаторівневим процесом, який поєднує соціальні, психологічні та педагогічні заходи. Відповідно до сучасної методології (зокрема, за матеріалами А. Лобанової та Л. Калашнікової) можна визначити основні напрямки організації цієї роботи.

Соціально-інформаційний напрямок є базовим, він спрямований на подолання інформаційного дефіциту щодо норм права, моралі та наслідків девіацій. Підліткам надаються об'єктивні знання про соціальні та правові норми, а також інформація про вплив психоактивних речовин чи агресивної поведінки на здоров'я та майбутнє у формі лекцій, поширення літератури та буклетів, тематичних годин спілкування, використання можливостей різноманітних засобів інформації. Такі заходи проводяться з метою формування у дітей середнього підліткового віку свідомої позиції щодо дотримання суспільних правил.

Психолого-педагогічний напрямок (або корекційно-розвивальний) зосереджений на внутрішньому світі підлітка та його здатності до саморегуляції. Здійснюється робота з емоційно-вольовою сферою, розвивається критичне мислення та навички прийняття рішень для зміни особистісних установок, що ведуть до девіацій, та навчання конструктивним способам подолання стресу. Для досягнення позитивного результату використовують психологічні тренінги, рольові ігри, вправи на розвиток асертивності (впевненої поведінки) та емпатії.

Для витіснення деструктивних зацікавлень позитивними формами активності застосовують напрямок альтернативної діяльності, щоб замінити девіантне середовище групою однолітків із позитивними цінностями. Підліткам створюють умови, у яких вони можуть реалізовувати свою потребу в самоствердженні, ризику та лідерству безпечним шляхом, змістовно проводити своє дозвілля. Мета цього напрямку досягається шляхом залучення дітей середнього підліткового віку до участі в спортивних секціях, гуртках, клубах, волонтерстві, туризмі, громадських та молодіжних організаціях, учнівському самоврядуванні тощо.

Для створення вдома безпечного та підтримуючого середовища, яке мінімізує ризик втечі підлітка у девіантні компанії, існує напрямок сімейної профілактики. Це організація допомоги родині як первинному інституту соціалізації (корекція дитячо-батьківських стосунків, просвіта батьків щодо вікових особливостей підлітків та методів ненасильницького виховання) у формі сімейного консультування, батьківських лекторіїв, тренінгів взаємодії батьків і дітей.

Також існує медико-біологічний напрямок, актуальний коли девіації мають під собою фізіологічне підґрунтя, та правоохоронно-адміністративний напрямок, який має на меті зовнішній контроль та припинення протиправних дій.

Метою психологічної роботи з дітьми середнього підліткового віку, схильними до девіантної поведінки, є створення умов для їх повноцінного

психічного та фізичного розвитку, успішної соціалізації, подолання особистісних проблем й конфліктів із оточенням.

Психологічний супровід дітей із девіантною спрямованістю реалізується через такі стратегічні напрями:

- 1) Превентивна діяльність: системна робота, орієнтована на мінімізацію та нейтралізацію детермінант, що провокують поведінкові порушення. Вона передбачає просвітницькі заходи (лекторії, семінари, консультативні зустрічі з педагогами та батьками), спрямовані на підвищення рівня їхньої психологічної компетентності.
- 2) Психолого-просвітницький вектор: впровадження спеціалізованих курсів, правового навчання та розвивальних програм (ігор, тренінгів). Основна мета полягає у стимулюванні особистісного зростання дитини та формуванні в неї навичок здорового способу життя.
- 3) Консультативна підтримка: надання фахової допомоги безпосередньо неповнолітнім, а також їхньому соціальному оточенню (вчителям та законним представникам).
- 4) Корекційно-реабілітаційний вплив: застосування методів індивідуальної та групової терапії з метою виправлення поведінки дитини та налагодження дружніх, підтримуючих стосунків у родині й школі.

Всесвітня організація охорони здоров'я виокремлює три стадії профілактики девіантної поведінки: первинна профілактика, спрямована на усунення негативних чинників, що детермінують появу девіацій, та підвищення стійкості особистості до їх впливу; вторинна профілактика зорієнтована на виявлення, реабілітацію нервово-психічних розладів та роботу з особами «групи ризику»; третинна профілактика передбачає лікування нервово-психічних розладів, що супроводжуються порушенням поведінки, попередження рецидивів у осіб із сформованою девіантною поведінкою.

За спрямуваннями існують такі різновиди профілактичної роботи, як загальна, що передбачає вирішення проблем, які можуть виникнути, та спеціальна, що орієнтується на вирішення конкретного завдання. За пособом організації профілактика поділяється на індивідуальну, групову та сімейну.

Психологічна допомога, що надається підліткам, схильним до девіантної поведінки, здійснюється у двох провідних напрямках: психологічна превенція (попередження, профілактика) і психологічна інтервенція (подолання, корекція, реабілітація). Психодіагностика не є самостійним напрямком роботи і не повинна бути метою психологічної і педагогічної допомоги, оскільки це допоміжний вид діяльності, що розв'язує проміжні практичні завдання.

Процес організації профілактичної роботи для дітей середнього підліткового віку із девіантною спрямованістю можна структурувати за такими етапами:

- 1) Визначення суті психологічної проблем.
- 2) Формування гіпотез щодо детермінант, які спричинили поведінкові відхилення.
- 3) Збір інформації про визначені проблеми конкретного суб'єкта, виявлення взаємозв'язків між існуючими проблемами та їхня ієрархізація.
- 4) Вибір ефективного інструментарію та технологій корекційної роботи.
- 5) Розробка програми.
- 6) Безпосереднє впровадження запланованих заходів.
- 7) Моніторинг процесу корекційної роботи та аналіз результативності корекції.

У сучасній педагогіці виділяють декілька форм організації корекції девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку:

- комплексні консультування спеціалістів на основі даних психологічної діагностики як окремих підлітків, так і класу в цілому, а також батьків;

- оздоровлення психологічного середовища дитини;
- просвітницька діяльність з питань виховання, статевої специфіки, психологічного розвитку підлітків, підвищення рівня взаємодії з дорослими та однолітками;
- попередження психологічних перевантажень під час освітнього процесу, що негативно впливає на психіку підлітка;
- підготовка підлітків до стресових ситуацій, навчання їх раціональним засобам зняття психоемоційних перевантажень у проблемних ситуаціях;
- психолого-педагогічне вивчення дитини протягом всього періоду навчання у школі, своєчасне виявлення нервово-психічних та психосоматичних порушень;
- спільні семінари, тренінги, психолого-педагогічні практикуми для учнів та їх батьків, присвячені проблемам девіантної поведінки;
- психогігієнічна та психопрофілактична форми роботи.

Т. Говорун акцентує увагу на інтерактивності. Найбільш ефективними формами профілактики є ті, що передбачають активну участь підлітка, а не пасивне слухання. Тренінг, рольова гра та дискусія дозволяють підлітку «прожити» ситуацію вибору [14].

До ефективних форм науковці відносять психологічні тренінги (розвиток емоційного інтелекту та саморегуляції), дискусійні клуби (обговорення гострих соціальних тем, де підлітки вчаться аргументувати власну думку), волонтерська діяльність (залучення до суспільно корисної праці, що підвищує самооцінку), арт-терапія (вираження внутрішніх конфліктів через малювання, музику чи театр) тощо.

Методи профілактики – це способи взаємодії педагога та підлітка, спрямовані на зміну життєвої позиції останнього. Систематизація наукового доробку із зазначеної проблематики дозволила диференціювати основні групи

психолого-педагогічних методів, що складають основу превентивної роботи з підлітками:

- 1) Інформаційно-просвітницькі методи (спрямовані на розширення когнітивного досвіду підлітків через використання лекцій, тематичних бесід, мультимедійних та відеоматеріалів, ознайомлення з довідковою літературою, а також проведення правових уроків та навчальних екскурсій).
- 2) Діагностико-прогностичні методи (включають комплексне вивчення особистості за допомогою інтерв'ювання, соціометричних опитувальників, проєктивних методик та стандартизованих тестів для моніторингу ціннісних орієнтацій і виявлення динаміки поведінкових змін).
- 3) Метод раціонального переконання (базується на логічному обґрунтуванні пріоритетності здорового способу життя та формуванні свідомого ставлення до дотримання соціально-правових норм як основи життєвого успіху).
- 4) Метод аксіологічного моделювання (позитивного прикладу) (передбачає трансляцію конструктивних життєвих стратегій через звернення до досвіду авторитетних особистостей (волонтерів, спортсменів, громадських діячів) з метою створення позитивного еталона для наслідування).
- 5) Метод соціально-поведінкового тренінгу (орієнтований на практичне відпрацювання навичок асертивної поведінки, зокрема здатності до аргументованої відмови від ризикованих пропозицій та протидії негативному груповому тиску).

Поєднання індивідуального та колективного, педагогічного та психологічного впливу, із застосуванням різних форм, видів і методів діяльності у корекційній та психологічній роботі з дітьми середнього підліткового віку, схильними до девіантної поведінки, дозволить зробити процес подолання недоліків у розвитку особистості та девіацій у поведінці підлітків реальним,

дієвим, а завдання по формуванню позитивних якостей особистостей підлітків цілком здійснюваними.

Особлива роль у психокорекційній роботі з підлітками-девіантами відводиться родині. Комплексний підхід в організації профілактичної роботи неможливий без залучення родини, тому профілактика девіацій починається з педагогічної просвіти батьків.

Профілактика девіантної поведінки дітей середнього підліткового віку має бути не епізодичною, а системною. Вона повинна базуватися на повазі до особистості підлітка, підтримці його ініціатив та наданні альтернатив деструктивним формам проведення дозвілля.

3.2. Реалізація моделі психолого-педагогічної превенції поведінкових девіацій у підлітковому середовищі

На основі результатів емпіричного дослідження та виокремлених у підрозділі 3.1 методів, нами було розроблено програму психолого-педагогічного супроводу, спрямовану на мінімізацію ризиків виникнення девіантних проявів. Проблема відхилень (девіацій) в поведінці існує на всіх вікових етапах розвитку особистості. Однак найчастіше ця проблема обговорюється в контексті підліткового віку.

Мета програми полягає у системній превенції девіантних проявів та деструктивних емоційних станів підлітків шляхом розвитку навичок конструктивної поведінки в ситуаціях психоемоційної напруги, гармонізації міжособистісної взаємодії та формування стійкої потреби у соціально прийнятних формах самоствердження й визнання.

Завдання програми:

- Когнітивно-поведінковий блок: сформувати в респондентів навички конструктивного реагування та опанування стратегій подолання (копінг-

стратегій) у стресових ситуаціях.

- Регулятивний блок: оптимізувати механізми вольового контролю та корекції поведінкових проявів емоційних реакцій.

Комунікативний блок: сприяти розвитку емпатії, взаєморозуміння та поваги до прав і особистісних кордонів інших учасників освітнього процесу.

Психоемоційний блок: забезпечити зниження рівня ситуативної тривожності та нівелювання агресивних тенденцій у поведінці.

Особистісно-рефлексивний блок: активізувати процеси самопізнання (рефлексії) та розвивати почуття суб'єктивної відповідальності за наслідки власних вчинків.

У результаті впровадження запропонованої психолого-педагогічної програми очікується, що респонденти:

- На індивідуально-психологічному рівні продемонструють зниження показників ситуативної тривожності та агресивності; оволодіють прийомами саморегуляції, що дозволить мінімізувати імпульсивні деструктивні реакції в стресових ситуаціях.
- На когнітивно-ціннісному рівні сформулюють усвідомлену установку на дотримання соціальних норм та правомірну поведінку; підвищать рівень рефлексивності та усвідомлення власної відповідальності за життєвий вибір.
- На комунікативному рівні засвоять конструктивні стратегії розв'язання конфліктів; розвинути навички асертивної взаємодії та емпатійного слухання, що сприятиме стабілізації міжособистісних стосунків у колективі.
- На поведінковому рівні набудуть практичного досвіду протидії негативному груповому тиску; продемонструють готовність до вибору соціально прийнятних способів самоствердження та реалізації лідерського потенціалу.

Терміни реалізації програми: запропонована профілактична програма девіантної поведінки була розрахована на 1 анкетування підлітків, 5 групових

занять та 1 зустріч з батьками підлітків. Заняття та зустрічі проводяться 1-2 рази на тиждень, тривалістю 50-60 хвилин, протягом 2 місяців.

На початку реалізації програми проводили анкетування «Мій стиль життя та ставлення до норм» (Додаток А) з метою виявлення зони ризику щодо можливих проявів девіантної (ризикованої, відхиляючої) поведінки.

Під час проведення анонімного анкетування для учнів 9-их класів «Мій стиль життя та ставлення до норм» підліткам було запропоновано прочитати кожне твердження та вибрати варіант відповіді, який найбільше відповідає їх думкам або досвіду:

Таблиця 3.1

Варіанти відповідей	Бали
Ніколи/Зовсім не згоден	1
Рідко/Частково не згоден	2
Іноді/Важко сказати	3
Часто/Скоріше згоден	4
Завжди/Повністю згоден	5

Анкета складалася з трьох розділів та 18 питань (по 6 у кожному розділі):

- Розділ 1. Ставлення до норм та правил (делінквентна поведінка).
- Розділ 2. Соціальна адаптація та емоційний стан (агресія та ізоляція)
- Розділ 3. Ризикована та адиктивна поведінка (зловживання та залежності)

Для оцінки ризику здійснювався підрахунок суми балів за всіма 18 твердженнями. Результати анкетування були такими:

- 1) У зоні низького ризику (18 – 30 балів) – 9% учнів, які добре адаптовані, мають стійкі соціальні зв'язки та переважно позитивне ставлення до норм. Рекомендації: продовжувати розвивати сильні сторони, залучати до активної соціальної діяльності.
- 2) Зона помірною ризику (31 – 50 балів) – 49% учнів, що мають окремі прояви ризикованої поведінки або певні емоційні труднощі, потребують уваги до

конкретних пунктів (наприклад, пункт про самотність або пропуски уроків).

Рекомендації: провести групові тренінги навичок самоконтролю та емоційної стійкості, звернути увагу на сімейний клімат.

- 3) Зона високого ризику (51 – 90 балів) – 42% учнів, у яких висока ймовірність проявів девіантної поведінки, учні можуть мати значні проблеми з адаптацією, контролем емоцій, а також досвід вживання психоактивних речовин або скоєння правопорушень.

Рекомендації: індивідуальна робота з психологом, конфіденційне інтерв'ю для з'ясування причин, у разі потреби – залучення соціального педагога, батьків та зовнішніх фахівців (нарколог, психотерапевт).

Результати анкетування та проведених діагностик мали приблизно однакові показники щодо високого рівня сформованості девіантної поведінки у дітей середнього підліткового віку.

У межах дослідження обґрунтовано переваги групової взаємодії як інструменту нівелювання міжособистісної напруги та вдосконалення соціальних компетенцій вихованців. Для превенції поведінкових девіацій необхідно забезпечити комплекс психолого-педагогічних умов: гармонізацію навчальної діяльності та інтеграцію профілактичних цілей у змістовий компонент освітнього процесу.

Особливого значення набуває створення безпечного терапевтичного середовища, яке спонукає школярів до дослідження внутрішніх ресурсів. Стратегія профілактичної роботи повинна базуватися на суб'єкт-суб'єктному підході, де головною метою є не лише модифікація поведінки, а й розвиток внутрішньої дисципліни та здатності до самодетермінації.

Зразки тренінгових групових занять для дітей середнього підліткового віку наведені у додатках: «Мотиви агресивної поведінки» (Додаток Б) та «Мій внутрішній капітал: самопізнання, самоцінність та шлях до змін» (Додаток В).

Мета занять: розширити уявлення учнів про причини та мотиви агресивної поведінки, розвинути навички саморегуляції та конструктивного реагування на

гнів і конфлікти; розвиток самосвідомості та самопізнання; формування позитивного самосприйняття; визначення конкретних напрямків для самовдосконалення та особистісного зростання.

У ході реалізації програми для батьків підлітків, схильних до девіантної поведінки, був підготовлений виступ на батьківських зборах «Девіантна поведінка підлітків: небезпечні сигнали та алгоритми допомоги для батьків» та експрес-тест для батьків «Міст довіри та контролю» (Додаток Г). Мета виступу: донести до відома батьків значення «сигналів» від підлітків, які мають їх насторожити та спонукати до дії, алгоритм власних дій, у разі виявлення девіантної поведінки у підлітків, алгоритм звернення за професійною допомогою до фахівців.

3.3. Аналіз ефективності впровадженої корекційно-профілактичної програми

Для оцінювання результативності розробленої корекційно-розвивальної програми, спрямованої на роботу з девіантними підлітками та їхнім сімейним оточенням, було проведено повторний діагностичний зріз.

Оцінювання здійснювалося за допомогою «Методики діагностики схильності до девіантної поведінки» (автор О. М. Орел). Статистична значущість змін у показниках до та після впровадження програми визначалася за допомогою Т-критерію Вілкоксона.

Результати емпіричного дослідження особливостей девіантної поведінки підлітків до впровадження програми та після її завершення (у %) візуалізовано на рис. 3.1:

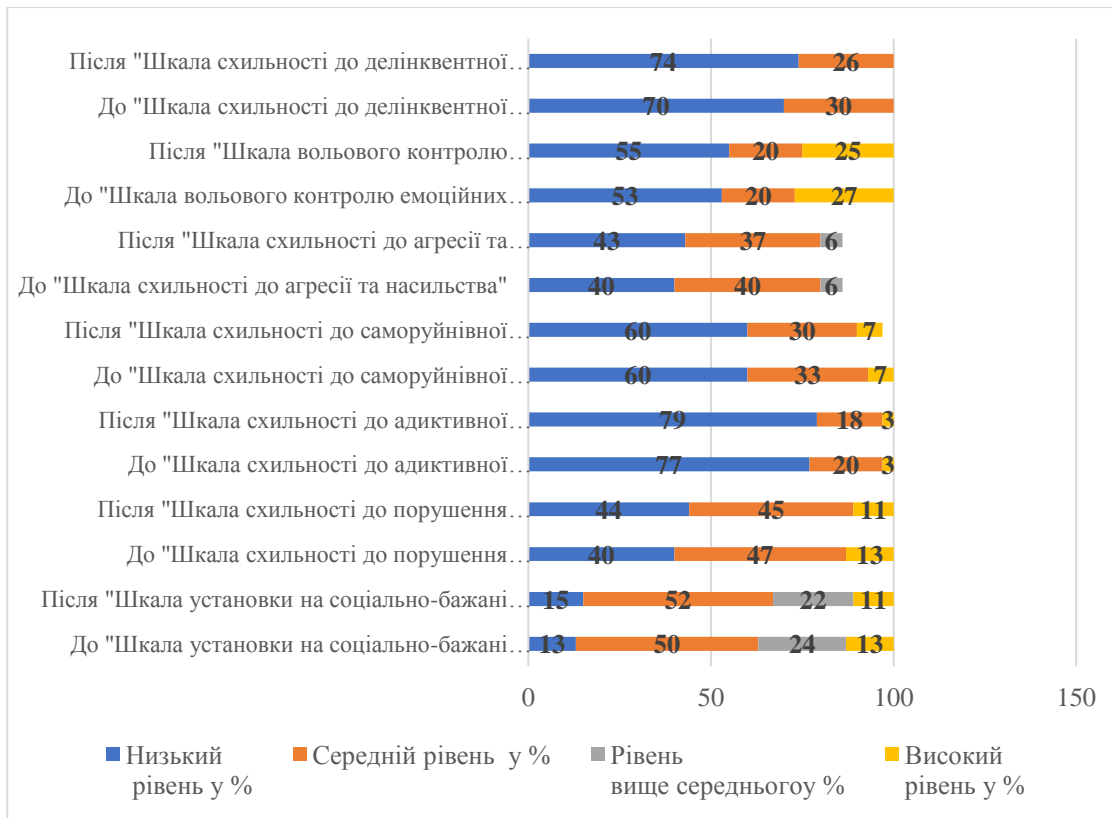

Рисунок 3.1. Динаміка рівнів схильності до девіацій у дітей середнього підліткового віку до та після реалізації корекційно-профілактичної програми у відсотках

Аналіз даних повторної діагностики дозволив розподілити респондентів за трьома рівнями схильності до девіантної поведінки.

Кількісні та якісні показники низького рівня (16% вибірки) репрезентують підлітків із чіткою морально-ціннісною орієнтацією та високим ступенем правосвідомості. Для цієї категорії характерна соціально спрямована поведінка, сумлінне ставлення до освітнього процесу та академічна успішність. Особистісний профіль таких учнів визначається пріоритетністю загальнолюдських цінностей і принципів здорового способу життя. Їхні вчинки є прогнозованими та відповідальними, що зумовлено розвиненою здатністю до рефлексії, адекватною самооцінкою та сформованими навичками саморегуляції.

Середній рівень виявлено у 49% підлітків. Ця група характеризується фрагментарністю знань про етико-правові норми та нестійкою позицією щодо

протиправних проявів. У поведінці таких учнів спостерігається епізодичне ігнорування правил моралі та засад здорового способу життя на тлі посередньої навчальної успішності. Недостатній розвиток механізмів самоконтролю та періодична неадекватність самооцінки зумовлюють схильність до ситуативних порушень дисципліни.

Високий рівень схильності до девіацій зафіксовано у 35% опитаних. Для представників цієї групи властиві розрізнені уявлення про правомірну поведінку, лояльність до антисоціальних установок і низька мотивація до навчання. Анамнез таких підлітків часто включає досвід вживання психоактивних речовин та вчинення протиправних дій. Психологічний портрет доповнюється вираженою неадекватністю самооцінки та несформованістю навичок вольової регуляції власної життєдіяльності.

Узагальнюючи результати повторного зрізу, слід відзначити стійку тенденцію до зниження показників схильності до девіантної поведінки за всіма діагностичними шкалами. Позитивна динаміка рівнів підтверджує конструктивність і дієвість впровадженої корекційно-розвивальної програми, що дозволяє рекомендувати її як ефективний інструмент профілактики девіацій у підлітковому середовищі.

Висновки до розділу 3

Ефективність профілактики забезпечується через виконання її основних функцій: розпізнавання факторів ризику (діагностика), корекцію існуючих відхилень (реабілітація), налагодження партнерства між закладами (координація) та передбачення небажаних сценаріїв розвитку подій (прогноз).

Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати, що організація профілактики девіантної поведінки в середньому підлітковому віці є багаторівневим процесом, що інтегрує соціальні, психологічні та педагогічні

аспекти. Сучасні підходи до корекції поведінкових відхилень охоплюють широкий спектр форм роботи, серед яких провідне місце посідають: комплексне консультування суб'єктів освітнього процесу на основі діагностичних даних, оптимізація мікросоціального середовища дитини, системна просвітницька діяльність та моніторинг психосоматичного стану учнів протягом усього періоду навчання. Особлива увага приділяється превенції психоемоційних перевантажень в освітньому просторі та навчанню підлітків адаптивним стратегіям подолання стресових ситуацій через спільні форми роботи з батьками.

На основі первинної діагностики було розроблено та апробовано спеціалізовану програму профілактики, зміст якої спрямований на нівелювання девіантних проявів у підлітків та гармонізацію їхніх взаємин із батьками. Програма реалізовувалася поетапно та включала анкетування, цикл із п'яти групових занять для учнів (із періодичністю один раз на тиждень) та цільову зустріч із батьківською громадою.

Для верифікації результативності впровадженого комплексу заходів було проведено контрольний зріз із використанням «Методики виявлення схильності до девіантної поведінки» О. Орел. Статистична значущість та достовірність отриманих даних підтверджена за допомогою непараметричного Т-критерію Вілкоксона, що дозволило порівняти показники до та після експериментального впливу. Аналіз результатів повторної діагностики продемонстрував стійку тенденцію до зниження рівнів схильності до девіацій за всіма досліджуваними шкалами. Позитивна динаміка показників свідчить про високу ефективність розробленої програми та її практичну цінність як інструменту профілактики поведінкових порушень у підлітковому середовищі.

Отже, після проведення повторної діагностики, виявилось, що рівень агресивності в здобувачів освіти знизився. Підлітки стали більш стриманими, відповідальними, дружнішими, у них з'явилися нові вподобання, їх ставлення до звичних раніше речей стало критичнішим. Тренінгові заняття та зустріч з батьками дали позитивний результат, який вплинув на учнів та їхній спосіб життя.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження теоретично узагальнено та розв'язано актуальну наукову проблему визначення психологічних особливостей формування та прояву девіантної поведінки в підлітковому віці та обґрунтування ефективності психокорекційної програми її профілактики.

Встановлено, що девіантна поведінка є багатоаспектним феноменом, який характеризується стійким відхиленням від загальноприйнятих моральних та правових норм, що завдає шкоди як самому суб'єкту, так і соціуму. Категоріальний апарат дослідження охоплює адиктивну, агресивну, деліквентну та аутоагресивну форми поведінки. Доведено, що підлітковий період є найбільш сензитивним до виникнення поведінкових аномалій, що зумовлено комплексом специфічних рис: емоційною нестабільністю, інтелектуальними труднощами та підвищеною конфліктністю, які можуть трансформуватися у протиправну діяльність або суїцидальні наміри.

Виявлено, що девіації зумовлені синергією соціальних, психологічних, педагогічних та індивідуально-типологічних чинників. Особливу роль у сучасних умовах відіграє стан загальної тривожності, посилений ситуацією воєнного стану в країні, що виступає каталізатором захисної агресії. Емпіричний аналіз підтвердив, що індивідуально-психологічними передумовами девіантності є специфічний локус контролю, низький рівень самоповаги, егоцентризм та дефіцит саморегуляції. Поведінкові відхилення виникають не під впливом ізольованих причин, а в результаті складної взаємодії особистості з мікро- та макросередовищем (сім'єю, школою, суспільством).

Обґрунтовано, що ефективність превентивної роботи безпосередньо залежить від ранньої діагностики та точності диференціації форм девіантної поведінки. Системна профілактика має бути багаторівневою та реалізовуватися через діагностичну, реабілітаційну, координаційну та прогностичну функції. Акцентовано, що індивідуалізація психокорекційного впливу, яка враховує

акцентуації характеру та тип темпераменту підлітка, суттєво підвищує результативність роботи психолога.

На основі отриманих діагностичних даних було розроблено та впроваджено комплексну корекційно-розвивальну програму, спрямовану на роботу з підлітками та їхніми батьками. Верифікація результатів за допомогою методики О. Орел та методів математичної статистики підтвердила позитивну динаміку: за всіма шкалами схильності до девіантної поведінки зафіксовано стійку тенденцію до зниження показників. Підлітки стали більш стриманими, відповідальними, дружнішими, у них з'явилися нові вподобання, їх ставлення до звичних раніше речей стало критичнішим. Тренінгові заняття та зустріч з батьками дали позитивний результат, який вплинув на учнів та їхній спосіб життя. Це дає підстави стверджувати, що запропонована програма є ефективним інструментом профілактики та може бути рекомендована до практичного застосування в освітньому процесі та діяльності психологічних служб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи: автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / В. В. Афанасьєва ; ДЗ "Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка". Луганськ, 2011. 20 с.
2. Байда С. П., Сафін О. Д. Психологія девіантної поведінки особистості: навч. посіб. Умань: Візаві, 2021. 202 с.
3. Березовська Л. І., Ямчук Т. Ю. Особливості ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою. Вісник Національного університету оборони України. 2020. № 4 (57). С. 5-10
4. Бех І.Д. Моральність особистості у психологічному ракурсі. Філософ і соціолог. думка. 2006. №3. С.172-184.
5. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. Київ: МАУП, 2001. 96 с
6. Боришевський М.Й. Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості. Психологія і суспільство. 2017. № 4. С.119-126.
7. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація: навчальний посібник для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / за ред. О.М. Полякової. Суми: Університетська книга, 2009. 346 с.
8. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. – Ч. 1. Теоретична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2016. 188 с.
9. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. Ч. 2. Практична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2016. 193 с.

10. Вольнова Л.М. Методичні рекомендації щодо психолого-педагогічної роботи з важковиховуваними неповнолітніми. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. 43 с.
11. Вольнова Л.М. Зміст і напрями соціально-педагогічної профілактики девіантних проявів у поведінці важковиховуваних підлітків. Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2015. №3. С.60-70.
12. Гаркавенко Н.В. Соціальна психологія адиктивної поведінки: Практичні завдання до курсу: навч.-метод. посібник / Н.В. Гаркавенко, С.І.Собкова. Чернівці : Чернівецький Нац. у-т, 2019. 181 с.
13. Гірняк А.Н., Гірняк Г.С. Формовияви девіантної поведінки у сучасних молодіжних субкультурах та їх соціально-психологічний аналіз. Психологія і суспільство. 2023. № 1 (87). С.199-204.
14. Говорун Т.В. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Академія, 2004. С.198-250.
15. Данченко І.О. Профілактика девіантної поведінки школярів у навчально-виховному процесі: дис. канд. пед. наук.: 13.00.07. Київ, 2006. 350 с.
16. Джонсон Д. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2011. 288 с.
17. Діса О. В., Шинкаренко І. О. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. Дніпро: ДДУВС, 2024. 77 с.
18. Кіясь А.В. Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків. Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ. 2009. Т. 11
19. Кошова І. В., Кресан О. Д. Психологія девіантної поведінки: Навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.

20. Кузікова С.Б., Лукомська С.О. Психологічні особливості адаптації та девіантної поведінки підлітків в умовах війни. Слобожанський науковий вісник (Серія «Психологія»). 2025. № 1. С. 66-70
21. Кузьменко В.В. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. / В.В. Кузьменко, О. В. Диса, І. О. Шинкаренко. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2019. 68 с.
22. Линник Л.М. Соціально-педагогічна діагностика як умова успішної профілактики негативних проявів у поведінці неповнолітніх. Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (Ялта, 5-7 квітня 2007 р). [Зб. статей]. Вип. 3. Ч 1. Ялта: КДУ, 2007. С.195-201.
23. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавництво «Каравела», 2017. 470 с.
24. Макаренко О. М., Андрейчева А. О. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах. Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. 2015. Т. 125
25. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, 2011. 520 с.
26. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навч. посіб. Київ: ВПУ «Київський ун-т», 2002. 308 с.
27. Максимова Н. Ю. Система ранньої діагностики відхилень в розвитку особистості: методичний посібник / за ред., Максимової Н. Ю. Київ – Львів: Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 220 с.
28. Максимова Н.Ю. Соціально-психологічні аспекти проблем насильства. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 337 с.
29. Манілов І.Ф. Визначення рівня сугестивності соціально дезадаптованих підлітків. Психологічні критерії соціальної дезадаптації дитини: колективна монографія. Київ: Педагогічна думка, 2019. С.49-61.

30. Міщик Л.І. Соціально-психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.; Запоріж. держ. ун-т. Запоріжжя, 2011. 106 с.
31. Мураненко К.Ю. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків. Всеукраїнська науково-практична конференція "Наука. Студенство. Сучасність". Миколаїв, 2019. 18 с.
32. Онуфрієва Л.А., Чайковська О.М. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник / уклад.: Онуфрієва Л.А., Чайковська О.М. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2024. 172 с.
33. Оржеховська В. Превентивна педагогіка: навч. посіб. Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2007. 284 с.
34. Парфанович І.І. Система попередження і подолання девіантної поведінки дівчат: монографія. Тернопіль: ТНПУ, 2012. 367 с.
35. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків: Прапор, 2009. 672 с.
36. Психологія девіантної поведінки особистості: навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад.: О. Д. Сафін, С. П. Байда. Умань: Візаві, 2021. 202 с.
37. Самойлов А.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Вінниця, 2017. 282 с.
38. Сахарова К.О. Методологія суїцидальної превенції серед учнівської молоді. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2021 Вип. № 1. С. 99–105.
39. Седих К. В., Моргун В. Ф. Делінквентний підліток. Навчальний посібник із психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків. 2-ге вид. Київ: «Слово», 2015. 270 с.
40. Соценко В.В. Автоматизована інформаційна система «Я-ПСИХОЛОГ». URL: <https://я-психолог.укр>

41. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. А. Й. Капської. Київ: Центр учб. літ., 2009. 488 с.
42. Соціально-психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків / за ред. Л. І. Міщик, З. Г. Білоусової. Запоріжжя : ЗДУ, 2003. 108 с.
43. Тарновська О.С. Девіантна поведінка підлітків і превентивна робота: навч.-метод. посіб. Ч.1. Чернівці: Рута, 2013. 82 с.
44. Федорченко Т.Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект: монографія. Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. 492 с.
45. Харченко С.Я. Робота соціального педагога з дітьми девіантної поведінки / Харченко С.Я., Краснова Н.П. Харків: «Основа», 2012. 143 с.
46. Христюк О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник / О. Л. Христюк. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
47. Циганчук Т.В., Ареф'єва-Пашко Ю.Є. Психологічні особливості девіантної поведінки в підлітковому віці. Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2023. № 8(26). С. 510-521.
48. Шефер Е. С., Белл Р. К. Методика PARI (Parental Attitude research instrument). URL: <http://um.co.ua/3/3-2/3-21313.html>
49. CHANGES IN CHILDREN'S LIVES DURING THE WAR. Analytical report. 2022. URL: <https://surl.li/ymqrqn>

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для учнів 9 класу «Мій стиль життя та ставлення до норм»

Мета: Виявити зони ризику щодо можливих проявів девіантної (ризикованої, відхиляючої) поведінки.

Інструкція: Прочитай кожне твердження та вибери варіант відповіді, який найбільше відповідає твоїм думкам або досвіду. Намагайся відповідати чесно. Анкета анонімна, твої відповіді допоможуть ліцею краще зрозуміти та підтримати учнів.

Варіанти відповідей	Бали
Ніколи/Зовсім не згоден	1
Рідко/Частково не згоден	2
Іноді/Важко сказати	3
Часто/Скоріше згоден	4
Завжди/Повністю згоден	5

Розділ 1. Ставлення до норм та правил (делінквентна поведінка)

№	Твердження	1	2	3	4	5
1.	Я вважаю, що правила часто існують для того, щоб їх порушувати.					
2.	Іноді, щоб отримати бажане, можна скоїти невеликий проступок (обман, крадіжка).					
3.	Я відчуваю роздратування, коли мені доводиться дотримуватися встановленого порядку або розкладу.					
4.	Я інколи пропускаю уроки без поважної причини, просто тому, що не хочу йти до школи.					
5.	У конфліктних ситуаціях я можу пошкодити чуже майно (розмалювати стіну, зламати щось).					
6.	Я брав участь у бійках або групових сутичках за останні пів року.					

Розділ 2. Соціальна адаптація та емоційний стан (агресія та ізоляція)

№	Твердження	1	2	3	4	5
7.	Мені часто здається, що всі навколо налаштовані проти мене.					
8.	Я вважаю, що застосовувати фізичну силу — це нормальний спосіб вирішення спорів.					
9.	Мені важко заводити нових друзів та підтримувати стосунки.					
10.	Я відчуваю себе самотнім/самотньою, навіть коли перебуваю в компанії.					
11.	Я свідомо уникаю розмов із батьками та вчителями про свої проблеми.					
12.	Я відчуваю сильну тривогу або страх більшу частину часу.					

Розділ 3. Ризикована та адиктивна поведінка (зловживання та залежності)

№	Твердження	1	2	3	4	5
13.	Я коли-небудь пробував/пробувала палити (вейп, електронні сигарети).					
14.	Я коли-небудь вживав/вживала алкоголь, щоб "підняти настрій" або забути про проблеми.					
15.	Я проводжу за комп'ютерними іграми/соцмережами понад 4 години на день у вільний час.					
16.	Я готовий/готова зробити щось небезпечно, щоб відчутти "прилив адреналіну" (залізти на висоту, швидко бігати в небезпечному місці).					
17.	Я іноді свідомо завдаю собі фізичного болю (дряпаю, б'ю) через сильні емоції.					
18.	У моїй компанії часто говорять про наркотики або їх вживання.					

Ключ для інтерпретації результатів

Для оцінки ризику здійснюється підрахунок суми балів за всіма 18 твердженнями.

1. Зона низького ризику (18 – 30 балів)

Характеристика: Дитина добре адаптована, має стійкі соціальні зв'язки та переважно позитивне ставлення до норм.

Рекомендації: Продовжувати розвивати сильні сторони, залучати до активної соціальної діяльності.

2. Зона помірною ризику (31 – 50 балів)

Характеристика: Є окремі прояви ризикованої поведінки або певні емоційні труднощі. Потребує уваги до конкретних пунктів (наприклад, пункт про самотність або пропуски уроків).

Рекомендації: Провести **групові** тренінги навичок самоконтролю та емоційної стійкості. Звернути увагу на сімейний клімат.

3. Зона високого ризику (51 – 90 балів)

Характеристика: Висока ймовірність проявів девіантної поведінки. Учень може мати значні проблеми з адаптацією, контролем емоцій, а також досвід вживання ПАР або скоєння правопорушень.

Рекомендації: **Індивідуальна робота** з психологом, **конфіденційне інтерв'ю** для з'ясування причин. У разі потреби – залучення соціального педагога, батьків та зовнішніх фахівців (нарколог, психотерапевт).

Додаткові рекомендації для психолога:

Якісний аналіз: Зверніть особливу увагу на твердження, де учень набрав 4 або 5 балів. Вони вказують на конкретний вид ризику (наприклад, високі бали у Розділі 3 говорять про адиктивний ризик).

Контекст: Проаналізуйте результати разом із даними про успішність, відвідування школи та спостереженнями вчителів.

Етика: Чітко дотримуйтесь етичних принципів, гарантуючи анонімність даних, які можуть мати правові наслідки.

Конспект тренінгу «Мотиви агресивної поведінки»

Цільова аудиторія: учні 9 класу

Тривалість: 60 хвилин

Мета: розширити уявлення учнів про причини та мотиви агресивної поведінки, розвинути навички саморегуляції та конструктивного реагування на гнів і конфлікти.

Обладнання: фліпчарт або дошка, маркери, стікери, чисті аркуші паперу (за кількістю учасників), ручки/олівці, спокійна музика для релаксації.

1. Привітання (5 хв)

- Психолог: «Добрий день, друзі! Мене звати..., і я сьогодні ваш провідник у світ емоцій та поведінки. Я радий вас вітати на нашому тренінгу.»
- Правила групи: "Для того, щоб наш час пройшов максимально ефективно і комфортно, пропоную прийняти кілька простих правил:
 - Правило «Я-висловлювання»: Говоримо тільки від свого імені, про свої почуття та думки.
 - Правило «Слухаємо активно»: Поважаємо думку кожного, не перебиваємо.
 - Правило «Конфіденційність»: Все, що відбувається і обговорюється тут, залишається в нашій кімнаті.
 - Правило «Мобільна тиша»: Ставимо телефони на беззвучний режим."
- Вправа «Ім'я та Емоція» (за бажанням): По колу учасники називають своє ім'я та емоцію, з якою вони прийшли сьогодні (наприклад: "Мене звать Максим, я з цікавістю").

2. Вступне слово психолога (10 хв)

Продовження Додатка Б

- Психолог: "Сьогодні ми поговоримо про дуже важливу і часом складну тему — агресивну поведінку. Кожен із нас час від часу відчуває гнів, роздратування чи злість. Це абсолютно нормально. Проте, як ми виражаємо ці емоції, і які мотиви стоять за нашою агресією — це те, що ми сьогодні будемо досліджувати."
- Запитання до групи:
 - "Що таке, на вашу думку, агресія?" (Записуємо на фліпчарті ключові слова: *напад, образа, крик, руйнування, захист*).
 - "Навіщо люди поводяться агресивно? Які мотиви ними рухають?" (Стимулюємо обговорення, підводячи до мотивів: самозахист, бажання домінувати/привернути увагу, помста, фрустрація/зневіра, наслідування).
- Висновок: "Агресія — це не завжди погано, вона може бути конструктивною (наприклад, захист своїх прав), або деструктивною (заподіяння шкоди). Наше завдання — навчитися керувати нею та розуміти її причини."

3. Вправа «Опонент» (10 хв)

- Мета: Усвідомлення полярності думок та розвиток навичок аргументації без переходу на особистості.
- Хід вправи:
 1. Ведучий пропонує спірне твердження (наприклад: "Агресія — це завжди ознака слабкості" або "Усі конфлікти можна вирішити мирно").
 2. Учасники діляться на дві групи: "За" (Опоненти 1) і "Проти" (Опоненти 2).
 3. Кожна група обговорює свої аргументи протягом 3 хвилин.

Продовження Додатка Б

4. Від кожної групи виступає спікер, який представляє 2-3 ключові аргументи.
 5. Фокус: Ведучий підкреслює, що обговорення має бути зосереджене на *ідеях*, а не на *особистостях* опонентів.
- Обговорення: "Що було найскладнішим? Чи відчували ви роздратування, коли ваші аргументи заперечували? Як ви впоралися з цими почуттями?"

4. Вправа «Дражнилка» (10 хв)

- Мета: Пропрацювати реакцію на словесну агресію (дражніння, образи) і знайти адекватні та неагресивні відповіді.
- Хід вправи:
 1. Ведучий пропонує учасникам в парах (А і Б).
 2. Фаза 1 (5 хв): Учасник А дражнить (або говорить не надто приємні речі) учаснику Б, не переходячи межі (ведучий контролює). Завдання Б — зберігати нейтральність, не реагувати агресивно, а лише фіксувати свої почуття.
 3. Фаза 2 (5 хв): Міняються ролями.
- Обговорення: "Які відчуття виникали у того, кого дражнили? Які думки виникали? Які способи реагування ви вважаєте найбільш ефективними (гумор, ігнорування, чітка межа)?"
- Висновок: "Агресор часто очікує від нас емоційної реакції. Ігнорування або несподівана, спокійна відповідь руйнує його мотив."

5. Вправа «Як прогнати гнів?» (10 хв)

- Мета: Надання учасникам практичних технік саморегуляції та контролю гніву.
- Хід вправи:

Продовження Додатка Б

1. Мозковий штурм: "Що ви робите, коли відчуваєте сильний гнів? (Виходимо з кімнати, слухаємо музику, б'ємо подушку, тощо).
 2. Демонстрація технік: Ведучий демонструє кілька прийомів:
 - Дихання «Квадрат»: Вдих на 4 рахунки, затримка на 4, видих на 4, затримка на 4. (Повторити 3-4 рази).
 - М'язова релаксація: Сильно напружити якусь частину тіла (наприклад, кулаки або плечі) на 5 секунд, потім різко розслабити.
 - «Стоп-сигнал»: У момент гніву сказати собі вголос або подумки: "Стоп! Перерва 10 хвилин".
- Практика: Учасники виконують техніки разом із ведучим.

6. Вправа «Листок гніву» (10 хв)

- Мета: Екологічно вивільнити накопичену агресію та гнів, візуалізувати й позбутися їх.
- Хід вправи:
 1. Кожен учасник отримує чистий аркуш паперу та олівець/ручку.
 2. Інструкція: "Згадайте ситуацію, коли ви відчували сильний гнів, образу, злість. Випишіть або намалюйте на цьому аркуші все, що стосується цієї емоції: причини гніву, слова, які хотілося сказати, або просто каракулі, які виражають ваш стан." (2-3 хв).
 3. Вивільнення: "А тепер ми позбудемося цієї деструктивної енергії." Учасникам пропонується зім'яти листок, розірвати його на дрібні шматочки або затоптати (якщо дозволяє місце).
 4. Символічний акт: Зібрати всі шматочки в кошик, символічно "викинувши" гнів.
- Обговорення: "Які відчуття після того, як ви "позбулися" свого гніву? Чи стало легше?"

7. Вправа «Ніжні лапки» (10 хв)

- Мета: Створити атмосферу довіри, зняти напругу, розвинути навички невербальної підтримки.
- Хід вправи:
 1. Учасники стають в коло.
 2. Інструкція: "Зараз ми по черзі будемо дарувати одне одному ніжність і підтримку. Поверніться до сусіда праворуч. Ваше завдання — дуже обережно, як "ніжні лапки", доторкнутися до його руки, плеча або спини (тільки те, що є прийнятним і не викликає дискомфорту), передаючи відчуття спокою та доброзичливості."
 3. Вправа виконується тихо, під спокійну, релаксаційну музику.
 4. Проходимо коло до кінця.
- Обговорення: "Чи завжди дотик є проявом агресії? Які відчуття викликали ці дотики? Чи відчули ви підтримку від групи?"

8. Підведення підсумків (5 хв)

- Психолог: "Наш тренінг добігає кінця. Ми з вами сьогодні дослідили, що агресія має різні мотиви (захист, увага, помста) і що ми можемо нею керувати."
- Вправа «Коло знань»: Кожен учасник по черзі продовжує фразу: "Сьогодні на тренінгу я дізнався/зрозумів, що..." або "Я візьму з собою..." (Наприклад: *...що гнів можна видихнути; ...що агресія не завжди вирішує проблему*).
- Завершальне слово: "Пам'ятайте, що агресія — це лише одна з реакцій. Ви завжди маєте вибір, як реагувати. Бажаю вам мудрості та спокою. Дякую за активну участь!"

Додаткові матеріали до тренінгу «Мотиви агресивної поведінки»

1. Роздатковий матеріал для роботи в групі (анкета "Мій мотив")

Цей матеріал призначений для поглибленої роботи з темою мотивів агресії (використовувати після вступного слова).

Ситуація, яка викликала агресію	Яка була моя реакція (що я зробив/сказав)?	Який мотив стояв за моєю агресією? (Позначте 1-2 варіанти)
Приклад: Однокласник образив мого друга.	Я голосно крикнув на нього, щоб він замовк.	Захист (самозахист/захист інших).
1. Мене несправедливо звинуватили у поганій оцінці.		Фрустрація / Зневіра (відчуття безсилля).
2. Хтось привселюдно посміявся з моєї зачіски/одягу.		Бажання домінувати / Привернути увагу (показати свою "силу").
3. Я програв у комп'ютерній грі чи спортивному змаганні.		Помста (за образу, звинувачення).
4. Мені відмовили у проханні, яке було для мене важливе.		Наслідування (бачив, як так роблять дорослі/друзі).
5. Моя думка ігнорувалася в груповій роботі.		Прагнення справедливості.

2. Пам'ятка для учнів "СТОП-ГНІВ: 5 кроків самоконтролю"

Цей матеріал можна роздрукувати та роздати учням як "домашнє завдання" або нагадування про пройдений тренінг.

ПАМ'ЯТКА: СТОП-ГНІВ: 5 кроків самоконтролю

Коли ти відчуваєш, що "закипаєш", згадай ці прості кроки, щоб агресія не зруйнувала ситуацію.

КРОК 1: ТАЙМ-АУТ (Фізичне дистанціювання)

- Дія: негайно вийди з кімнати або відійди від людини, яка тебе дратує.
- Фраза: Скажи собі (або ввічливо іншому): "Мені потрібна хвилина. Я повернуся, коли заспокоюсь."

КРОК 2: ДИХАЙ (Заземлення)

- Дія: Використовуй дихання "Квадрат": Вдих (4 сек) → Затримка (4 сек) → Видих (4 сек) → Затримка (4 сек).
- Мета: Фізично знизити рівень адреналіну та сповільнити серцебиття.

КРОК 3: ПОРАХУЙ (Розумовий "Холодний душ")

- Дія: Почни повільно рахувати до 100 або навпаки від 100 до 0.
- Мета: Переключити увагу мозку з емоційної реакції на логічну задачу.

КРОК 4: ОЦІНКА МОТИВУ (Чому я злюся?)

- Запитання: Спробуй чесно відповісти:
 - Який справжній мотив моєї агресії? (Образа? Страх? Бажання здаватися сильним?)
 - Що я насправді хочу отримати?
- Мета: Зрозуміти, що крик чи образа рідко допомагають досягти *конструктивної* мети.

КРОК 5: КОНСТРУКТИВНА ДІЯ

- Дія: Якщо ти заспокоївся, повернися до розмови, використовуючи «Я-висловлювання»:
 - «Я відчуваю гнів (або образу), коли ти [конкретна дія]. Я хочу, щоб ми домовились про [бажаний результат]».

Продовження Додатка Б

- Мета: Виразити свої потреби та емоції без нападу на іншу людину.

3. Макет для вправи «Листок гніву»

Цей матеріал допоможе учням візуалізувати процес "позбавлення гніву".

Назва: МІЙ ГНІВ. ДАЙ ЙОМУ ФОРМУ!

(На цьому аркуші можна писати, малювати, креслити, висловлюючи все, що викликає злість.)

- Причина гніву:
- Слова, які я хочу сказати:
- Колір мого гніву (намалюй його): *(Малюнок, каракулі, хмара, яка символізує гнів)*

**Конспект тренінгу «Мій внутрішній капітал: самопізнання,
самоцінність та шлях до змін»**

Цільова група: учні 9-го класу, схильні до девіантної поведінки (малий склад групи: 6–10 осіб).

Мета: розвиток самосвідомості та самопізнання; формування позитивного самосприйняття; визначення конкретних напрямків для самовдосконалення та особистісного зростання.

Обладнання: фліпчарт/дошка, маркери, стікери, аркуші паперу А4, кольорові олівці/ручки, картки "Мої сильні сторони", музичний супровід.

Етапи тренінгу (180 хвилин)

Етап	Зміст	Час	Методи/Вправи
I. Вступ. Створення безпечного простору	Встановлення контакту, усвідомлення цілей, прийняття правил групи.	20 хв	Привітання, Вправа "Правила Кола", Вправа "Мій настрої- колір".
II. Діагностика. Яким я себе бачу?	Поглиблення самопізнання, виявлення домінуючих самооцінок.	30 хв	Вправа "Моє ім'я — моя історія", Вправа "Я-Концепція (позитив/негатив)".
III. Корекція. Від негативу до ресурсу	Трансформація негативних установок у конструктивні ресурси. Розвиток позитивного самосприйняття.	40 хв	Техніка "Перевертні" (Трансформація недоліків), Вправа "Скарбничка Сильних Сторін".

Продовження Додатка В

Перерва (Кава-пауза)	Руханка, неформальне спілкування.	10 хв	
IV. Самопроєктування. Шлях до змін	Визначення конкретних цілей самовдосконалення та плану дій.	60 хв	Техніка "Колесо Життєвого Балансу", Вправа "Мій ідеальний Я" (Проективна методика).
V. Завершення. Зворотний зв'язок та інтеграція	Підведення підсумків, рефлексія досвіду, емоційне прощання.	20 хв	Вправа "Бажаю тобі...", Вправа "Занотую для себе".

Детальний опис вправ**Етап I. Вступ. Створення безпечного простору (20 хв)****1. Привітання та цілі (5 хв):**

- Психолог вітає учасників, підкреслює конфіденційність і неформальність зустрічі. Оголошує тему: "Ми сьогодні шукаємо ваш внутрішній капітал, ваші сильні сторони, які допоможуть вам керувати своїм життям".

2. Вправа "Правила кола" (10 хв):

- Мета: Створити атмосферу довіри та безпеки.
- Хід: На фліпчарті записуються основні правила (Конфіденційність, Активне слухання, Правило "Я-висловлювання", "Без оцінок"). Учасники пропонують 1-2 свої правила і колективно їх приймають.

3. Вправа "Мій настрій-колір" (5 хв):

- Мета: Емоційне включення.

Продовження Додатка В

- Хід: Кожен учасник називає своє ім'я та колір, який відображає його поточний настрій, коротко пояснюючи, чому саме цей колір.

Етап II. Діагностика. Яким я себе бачу? (30 хв)

1. Вправа "Моє ім'я — моя історія" (10 хв):

- Мета: Зняти бар'єри, стимулювати усвідомлення власної унікальності.
- Хід: Учасники представляються, називаючи своє ім'я та додаючи до нього 3 асоціації, що починаються на першу літеру імені (наприклад, Олег – Оригінальний, Обережний, Освічений).

2. Вправа "Я-Концепція: позитив/негатив" (20 хв):

- Мета: Виявити актуальну самооцінку та рівень самокритики.
- Хід: Учасники отримують аркуші, розділені навпіл: "Мої Сильні Сторони (плюси)" та "Мої Недоліки/Складнощі (мінуси)". Завдання – записати щонайменше 5 пунктів у кожну колонку.
- Обговорення: *Наскільки легко було заповнити колонку "плюсів"? Що ви відчували, записуючи "мінуси"? Чи легко вам приймати свої позитивні риси?* (Збір даних відбувається конфіденційно, обговорюються загальні враження).

Етап III. Корекція. Від негативу до ресурсу (40 хв)

1. Техніка "Перевертні" (Трансформація недоліків) (20 хв):

- Мета: Навчити переформулювати "недоліки" як "особливості" або "потенційні ресурси".

Продовження Додатка В

- Хід: Учасники обирають 2-3 "мінуси" зі своєї попередньої колонки. Завдання – переформулювати їх у позитивному ключі.

Приклади трансформації: "Я імпульсивний" - "Я рішучий і швидко реаую". "Я агресивний" - "Я вмію постояти за себе і маю сильну енергію".

2. Вправа "Скарбничка Сильних Сторін" (20 хв):

- Мета: Зміцнити позитивне самосприйняття через зовнішнє позитивне підкріплення.
- Хід: Кожен учасник пише своє ім'я на аркуші та передає його по колу. Кожен, отримавши аркуш, має анонімно написати 1-2 позитивні якості, які він бачить у цій людині (риси характеру, здібності, вчинки).
- Завершення: Учасники читають написане про себе.
- Обговорення: *Які якості, названі іншими, вас здивували? Чи легко вам було прийняти ці компліменти?*

10 хвилин – Перерва

Етап IV. Самопроекування. Шлях до змін (60 хв)

1. Техніка "Колесо життєвого балансу" (25 хв):

- Мета: Оцінити рівень задоволеності різними сферами життя та визначити пріоритети для самовдосконалення.
- Хід: Учасники малюють коло, ділять його на 6–8 секторів (Навчання, Здоров'я, Сім'я, Друзі, Хобі, Фінанси/Кишенькові гроші, Особистий розвиток тощо). Оцінюють кожен сектор за шкалою від 1 (незадоволений) до 10 (повністю задоволений).

2. Вправа "Мій ідеальний Я" (проективна методика) (35 хв):

Продовження Додатка В

- Мета: Створення образу бажаного майбутнього та визначення конкретних кроків для досягнення цілей.
- Хід:
 - Фантазія: Психолог пропонує заплющити очі та уявити себе через рік, коли всі бажані зміни вже відбулися. *Як виглядає цей "Ідеальний Я"? Що ви робите? Що про вас говорять інші?*
 - Візуалізація: Учасники малюють або пишуть (якщо малювати складно) про свого "Ідеального Я", фіксуючи основні характеристики.
 - План дій: Визначення трьох конкретних, реалістичних кроків (SMART-цілі), які потрібно зробити *вже наступного тижня*, щоб наблизитися до цього "Ідеального Я". (Наприклад: "Більше не прогулювати 3 уроки на тиждень" - "Наступного тижня я пропущу максимум один урок і відвідаю вчителя математики").

Етап V. Завершення. Зворотний зв'язок та інтеграція (20 хв)

1. Вправа "Занотую для себе" (10 хв):
 - Мета: Рефлексія та фіксація найважливіших інсайтів.
 - Хід: Учасники на окремому стікері записують одне речення, яке стало для них головним відкриттям або головним рішенням цього тренінгу. Стікери приклеюються на загальний фліпчарт.
2. Вправа "Бажаю тобі..." (10 хв):
 - Мета: Позитивне емоційне прощання.
 - Хід: Усі стають у коло. Кожен по черзі повертається до свого сусіда праворуч і щиро бажає йому щось, що допоможе йому на шляху самовдосконалення ("Бажаю тобі більше терпіння", "Бажаю тобі вірити у свої сили").

Продовження Додатка В

Після тренінгу: психологу необхідно провести індивідуальні консультації з тими учасниками, які під час тренінгу демонстрували найбільший емоційний дискомфорт або висловили найбільш деструктивні самооцінки.

**«Девіантна поведінка підлітків: небезпечні сигнали та алгоритми
допомоги для батьків»**

(Виступ практичного психолога на батьківських зборах у 9 класі)

Вступ: Підлітковий вік як зона турбулентності (5 хв)

Добрий вечір, шановні батьки!

Дякую, що знайшли час для обговорення, можливо, однієї з найскладніших тем, з якими ми зустрічаємося як батьки – теми девіантної поведінки. Наші діти зараз перебувають у 9-му класі, а це – пік підліткової кризи, період інтенсивного фізичного, гормонального та психосоціального дозрівання.

Підліток – це полум'яний пошуковець: він шукає свою ідентичність, перевіряє межі дозволеного, формує власні цінності та водночас відчуває величезний тиск: тиск соціуму, тиск майбутнього вибору (продовжувати навчання чи ні), тиск гормонів. Саме в цей період експерименти та перевірка меж можуть перетворитися на девіацію — поведінку, що відхиляється від суспільних норм і може завдати шкоди як самій дитині, так і оточуючим. Наше завдання сьогодні – не налякати вас, а озброїти знаннями.

Частина I: Небезпечні сигнали – що має насторожити батьків? (10 хв)

Часто батьки ігнорують або списують тривожні зміни на "особливості віку". Проте, є стійкі сигнали, які вказують на те, що дитина, можливо, потребує допомоги.

Зверніть увагу на різкі та стійкі зміни у трьох сферах:

1. Зміни у соціальній сфері:

Продовження Додатка Г

- Різка зміна оточення: Дитина повністю припинила спілкування зі старими друзями і перейшла до нової, часто прихованої компанії, про яку нічого не розповідає.
- Проблеми з навчанням: Часті, необґрунтовані пропуски уроків, різке падіння успішності, байдужість до майбутнього.
- Ізоляція: Постійне сидіння у кімнаті, небажання проводити час із сім'єю, уникнення будь-яких спільних активностей.

Агресія та непокора: Постійні, безпричинні спалахи гніву, грубість, неповага до правил, дрібні крадіжки, вандалізм (наприклад, пошкодження майна вдома чи у школі).

- Сліди ризику: Сліди вживання алкоголю, запах тютюну/вейпу, невиправдані витрати грошей, безлад у кімнаті.
- Аутоагресія: Сліди подряпин, порізів (особливо на руках, ногах, які приховуються одягом). Це завжди сигнал емоційного болю.

3. Зміни в емоційно-фізіологічній сфері:

- Стійке зниження настрою: Пригніченість, плаксивість, втрата інтересу до улюблених хобі (апатія).
- Порушення сну та апетиту: Безсоння або, навпаки, надмірна сонливість; різка втрата чи набір ваги.
- Постійна тривога: Нервозність, часті соматичні скарги (головний біль, біль у животі, які не підтверджуються лікарями).

Важливо: Одиначний прояв – це інцидент. **Стійка система** з декількох сигналів протягом 3-4 тижнів – це привід для негайних дій.

Частина II: Алгоритми допомоги – що робити батькам? (15 хв)

Наш головний інструмент профілактики – це **не контроль, а зв'язок**.

Крок 1: Відновлення та зміцнення зв'язку (Емоційний фундамент)

- Принцип "5 хвилин": Щодня, коли дитина повертається додому, відкладіть усі справи (телефон, комп'ютер) і дайте їй 5 хвилин абсолютної уваги. Навіть якщо вона мовчить, ваша готовність слухати створює безпечний простір.
- Говорити про почуття, а не про вчинки: Замість "Ти знову пропустив урок, ти безвідповідальний!", скажіть: "Я хвилююся за тебе, коли бачу твої пропуски. Що насправді відбувається?" (Використовуйте "Я-повідомлення").
- Безумовне прийняття: Розділіть дитину і її вчинок. "Я люблю тебе, але я не приймаю твоєї поведінки". Дитина має знати, що навіть після помилки двері вашого серця для неї відкриті.

Крок 2: Встановлення чітких, але справедливих меж (Структура та правила)

- Чіткі правила: У будинку мають бути незмінні правила (час повернення додому, обов'язки, використання гаджетів). Вони мають бути відомі всім членам сім'ї.
- Логічні наслідки, а не покарання: Якщо наслідок є логічним (прогуляв уроки – вихідні проводиш вдома і наздоганяєш програму), це вчить відповідальності. Кара не пов'язана з вчинком (прогуляв – тиждень без кишенькових грошей) викликає лише злість.
- Авторитет, а не диктатура: Правила, особливо для 9-класника, слід обговорювати, а не диктувати. Залученість у процес встановлення правил підвищує ймовірність їх дотримання.

Крок 3: Забезпечення конструктивної заміни (Позитивне підкріплення)

- **Хобі та успіх:** Девіантна поведінка часто виникає через низьку самооцінку та пошук визнання. Допоможіть дитині знайти сферу, де вона може бути успішною (спорт, творчість, волонтерство). Успіх у хобі – це природна протидія ризику.
- **Навчання навичкам "Ні":** Підліток повинен мати навички асертивності – вміння відстояти свою думку та сказати "Ні" у ситуації тиску (алкоголь, небезпечні пропозиції), не втрачаючи при цьому обличчя. Обговоріть ці сценарії вдома.

Частина III: Коли звертатися за професійною допомогою? (5 хв)

Не бійтеся просити про допомогу! Це не ознака слабкості, а ознака відповідальності.

Ви повинні звернутися до фахівця (шкільний психолог, психотерапевт, нарколог), якщо:

1. **Загроза життю:** Дитина говорить про самогубство, завдає собі серйозних фізичних ушкоджень.
2. **Неможливість контролю:** Ви бачите, що дитина повністю втратила контроль над ситуацією (систематичне вживання ПАР, втечі з дому, постійні правопорушення).
3. **Ваші зусилля не працюють:** Протягом місяця, незважаючи на ваші спроби, ситуація не покращується, а погіршується.
4. **Неможливість діалогу:** Дитина повністю відмовляється від будь-якого спілкування з вами.

Пам'ятайте: Часто підліток, який має проблеми, більше довіряє **сторонньому нейтральному фахівцеві**, ніж батькам чи вчителям. Це нормально. Головне — знайти цю допомогу.

Завершення (5 хв)

На закінчення хочу підкреслити: девіантна поведінка – це не вирок, а симптом. Це сигнал про те, що дитині бракує ресурсів, уваги чи навичок, щоб впоратися з викликами життя.

Ваша любов, терпіння та готовність бути поруч – це найефективніша профілактика. Наші діти потребують не ідеальних батьків, а батьків, які завжди готові слухати, навіть якщо те, що вони чують, їм не подобається. Я готова відповісти на ваші запитання. **Дякую за увагу!**

Експрес-тест для батьків «Міст довіри та контролю»

(Цей короткий тест допоможе вам оцінити свій поточний стиль взаємодії з підлітком та визначити, наскільки ваш сімейний клімат сприяє профілактиці ризикованої поведінки.)

Інструкція: Прочитайте кожне твердження і виберіть один варіант відповіді:

Варіанти відповідей	Бали
А. Майже завжди/Так	3
В. Іноді/Частково	2
С. Майже ніколи/Ні	1

Питання для самооцінки

№	Твердження	А (3)	В (2)	С (1)
1.	Моя дитина може відверто розповісти мені про свої проблеми чи страхи, не боячись покарання чи осуду.			

2.	Я точно знаю, чим моя дитина займалася та з ким спілкувалася сьогодні після школи.			
3.	Коли дитина порушує правила, наслідки є логічними та заздалегідь обговореними (а не емоційним криком чи заборонаю).			
4.	У нашому домі ми обговорюємо причини гніву/смутку, а не просто вимагаємо "не нервувати".			
5.	Я активно підтримую хобі та захоплення своєї дитини, навіть якщо вони мені не дуже зрозумілі.			
6.	Я знаю імена трьох-чотирьох найкращих друзів моєї дитини та їхніх батьків.			
7.	Я можу чесно сказати, що проводжу з дитиною "якісний час" (без гаджетів та відволікань) мінімум 1-2 години на тиждень.			
8.	Коли ми сперечаємося, я вмю зупинитися і вислухати точку зору дитини до кінця, перш ніж відповісти.			
9.	Я сам/сама є прикладом здорового способу життя та зрілого управління стресом (не зловживаю алкоголем, не кричу, коли злюся).			
10.	Я дозволяю дитині робити помилки та вчитися на них, не втручаючись одразу.			

Ключ для інтерпретації результатів

Підрахуйте загальну суму балів.

25 – 30 балів: Високий рівень зв'язку та підтримки

- **Ви — ефективний батько/мати-наставник.** Ви успішно поєднуєте любов і підтримку з необхідним контролем. Ваша дитина, найімовірніше, має високу емоційну стійкість. Ваша головна задача – підтримувати цей рівень довіри і продовжувати відкриті діалоги.

18 – 24 бали: Помірний рівень ризику. Зона розвитку

- Ваші стосунки з дитиною переважно позитивні, але є **прогалини** або в емоційній близькості, або в структурі правил/контролю.
- **Рекомендація:** Зверніть особливу увагу на питання, де ви набрали **1 або 2 бали**. Можливо, вам потрібно більше часу присвячувати "якісному

спілкуванню" (Питання 7, 8) або посилити обізнаність про коло спілкування дитини (Питання 2, 6).

10 – 17 балів: Зона підвищеного ризику

- Існує висока ймовірність, що вашій дитині бракує емоційної підтримки або ж ваші правила є занадто жорсткими/непослідовними. Такий стиль може штовхати підлітка до пошуку визнання або свободи в ризикованому оточенні.
- **Рекомендація:** Вам необхідно терміново **переглянути стратегію взаємодії**. Почніть з **Питань 1, 4, 8** – працюйте над довірою та слуханням. Вам варто звернутися по індивідуальну консультацію до шкільного психолога.

Цей експрес-тест ідеально підійде як фінальний акорд виступу на батьківських зборах. Батьки зможуть піти із зустрічі не тільки з інформацією, але й з особистим планом дій.